VILNIAUS UNIVERSITETAS

FILOLOGIJOS FAKULTETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Danielė Ūselytė

Lietuvių filologijos studijų programa

Traumos įveika Avromo Suckeverio atsiminimuose „Iš Vilniaus geto“ ir Icchoko Mero romane „Lygiosios trunka akimirką“

Bakalauro darbas

Darbo vadovas doc. dr. Mindaugas Kvietkauskas

Vilnius 2018

Danielė Ūselytė, *Traumos įveika Avromo Suckeverio atsiminimuose „Iš Vilniaus geto“ ir Icchoko Mero romane „Lygiosios trunka akimirką“*. Bakalauro darbas, vadovas doc. dr. Mindaugas Kvietkauskas, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2018, p. 55.

Raktažodžiai: *Avromas Suckeveris, Icchokas Meras, Vilniaus getas, Holokausto liudijimo literatūra, ribinė situacija, trauma.*

Anotacija

Bakalauro darbe „Traumos įveika Avromo Suckeverio atsiminimuose „*Iš Vilniaus geto* ir Icchoko Mero romane *Lygiosios trunka akimirką*“ analizuojamos trauminės Holokausto patirtys skirtingo žanro – dokumentikos ir fikcijos tekstuose. Siekiama atskleisti, kokiu būdu trauma – žmogaus sąmonę ir tapatybę žeidžianti kraštutinė patirtis – yra įveikiama Vilniaus geto pasakojimuose. A. Suckeverio atsiminimuose pasipriešinimas reiškiasi intensyvia kūrybos tąsa impulsu mirtino pavojaus akivaizdoje, tikint jos galia įtvirtinti žmogiškąją egzistenciją. Išryškinama ir neginkluotos rezistencijos egzistencinė svarba – intensyvus Vilniaus geto kultūrinis ir dvasinis gyvenimas. Ribinei patirčiai perteikti analizuojamas ir memuarų teksto stilius, jo literatūriniai bruožai, liudijimo lakoniškumas, distanciją sukuriantis trumpas ir aiškus kalbėjimas. I. Mero romane pabrėžiamas itin sunkiomis aplinkybėmis sukurtas meilės ryšys, kaip vienas iš pasipriešinimo žmogiškumo destrukcijai būdų. Taip pat yra išryškinamas ir vidinis žmogaus pasaulis, kaip atsvara nepakeliamai geto realybei, iš kurios galima išsiveržti pasitelkiant vaizduotės galią. Aptariamas modernistinio romano stilistinis savitumas, poetinę struktūrą įgyjantis pasakojimas, fragmentiškumas. Metodologinėmis darbo atramomis pasitelkiama psichologijos, kultūros ir literatūros tyrimus jungianti traumos sąvoka, remiamasi psichoanalizės, humanistinės bei egzistencinės psichologijos principais bei imanentine tekstų poetikos analize. Šiame darbe susitelkiama ties žmogaus pastangomis išsaugoti vidinį tapatumą, savo buvimu, kūryba ir meile teigti gyvenimą ribinėje Holokausto situacijoje.

Turinys

Įvadas ... 4

1.Teorinė prieiga: traumos tyrimai literatūroje ... 7

1.1.Traumos samprata ... 7

1.2.Traumos procesas ... 9

1.3.Kolektyvinės traumos ... 10

1.4.Liudijimas Holokausto literatūroje ... 13

1.5.Dokumentinis ir fikcinis naratyvas ... 15

2.Traumos įveikos galimybės Vilniaus geto pasakojimuose ... 18

2.1. Geto patirtys Avromo Suckeverio memuaruose ... 18

2.1.1. Individualumo gintis ribinėje situacijoje ... 18

2.1.2. Kultūrinio tapatumo išsaugojimas ... 25

2.2. Ribinės akistatos Icchoko Mero romano naratyve ... 39

2.2.1. Meilės ryšys ... 39

2.2.2. Vidinė tikrovė ... 45

Išvados ... 51

Literatūros sąrašas ... 53

Summary ... 55

Įvadas

Žydų kilmės Lietuvos rašytojų Avromo Suckeverio (1913 – 2010) ir Icchoko Mero (1934–2014) kūrybą sieja bendra Vilniaus geto tematika. Tokio pobūdžio literatūra atsiskleidžia kaip XX a. trauminių patirčių liudijimas. Jos išskirtinumą lemia tragiški Holokausto įvykiai, kurie nėra lengvai suprantami, reikalauja ypatingo dėmesio ir refleksijos, kelia daug diskusijų tarp istorikų, literatūrologų ir filosofų. Psichologijoje ir kultūros tyrimuose ilgą laiką tyrinėtojus domino destruktyvus traumos poveikis asmeniui ir bendruomenei, dažnai siejamas su brutaliomis karo ir genocido patirtimis, tačiau traumos įveikos problema iškilo dar visai neseniai. Todėl ir šiame darbe bus siekiama analizuoti literatūros liudijamas patirtis, o svarbiausia – atsakyti į klausimą, kokiu būdu jos įveikiamos, peržengiamos ir transformuojamos.

Pagrindinis darbo objektas – A. Suckeverio atsimiimai *Iš Vilniaus geto* [1] pirmą kartą išleisti 1946 m. jidiš kalba Maskvoje ir I. Mero romanas *Lygiosios trunka akimirką,* pasirodęs 1963 m. Vilniuje. Šių autorių kūryba priklauso pasauliniam Holokausto literatūros liudijančios žydų tautos katastrofą Antrojo pasaulinio karo metu, kontekstui. Kūriniuose atsiskleidžia tragiški išgyvenimai Vilniaus geto erdvėje, tačiau kartu šių autorių knygos yra savitos vien dėl žanrinio skirtumo, todėl kitaip perteikiamos žmogaus galimybės išlikti, kovoti iki paskutinės gyvenimo akimirkos. Vienas iš šiame darbe keliamų tikslų yra išanalizuoti, kaip šiuose – dokumentikos (atsiminimų) ir fikcijos (romano) naratyvuose atsiskleidžia traumos įveikos būdai. Taip pat dėmesio bus skiriama ir abiejų tekstų meninei raiškai ir stiliui, tam, kokios priemonės naudojamos trauminėms patirtims užfiksuoti, dėl kokios priežasties jos yra egzistenciškai svarbios, kaip perteikiama dvasinės įveikos galimybė ir prasmė.

Literatūros tyrimų metodologija pasirinkta psichologijos prieiga ir tekstų poetikos analizės jungtis, derinama su kultūros antropologijos principais ir istorijos žiniomis. Taip pat pasitelkiamos dvi pagrindinės liudijimo literatūros bei traumos sąvokos. Darbo struktūra pasirinkta pagal traumos įveikos būdus, išryškinamus Vilniaus geto pasakojimuose: A. Suckeverio atsiminimuose liudijamas asmens steigimas ribinėje situacijoje per kūrybą, taip pat išryškinami ir neginkluotos rezistencijos būdai – aktyvus dvasinis ir kultūrinis gyvenimas. I. Mero romane pabrėžiamas itin sunkiomis sąlygomis sukurtas meilės ryšys bei vidinis žmogaus pasaulis, kaip atsvara tragiškai geto realybei. Dokumentinio ir fikcinio naratyvo santykiui apibrėžti remiamasi

[1] Originalus A. Suckeverio knygos pavadinimas – *Vilniaus getas* (jid. *Vilner geto*), tačiau po sovietinės cenzūros redagavimų 1946 m. Maskvoje jis buvo pakeistas į *Iš Vilniaus geto* (jid. *Fun Vilner geto*). Tais pačiais metais Paryžiuje buvo išleista autentiška šio autoriaus knyga pavadinimu *Vilniaus getas* (jid. *Vilner geto)*. Šiame darbe bus remiamasi lietuvišku knygos vertimu (deja, atliktu iš rusų kalbos).

trauminės literatūros tyrinėtojų Shoshanos Felman ir Dori Laub knyga *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis and history*, taip pat ir vieno įžymiausių Holokausto tyrinėtojo Lawrence L. Langerio monografija *Holocaust testimonies: the ruins of memory.*

Teorinėje dalyje pristatoma psichologinė traumos samprata, daugiausia remiantis Danutės Gailienės monografija *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* bei mokslinių straipsnių rinkiniu *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai,* išplečiant kontekstą Carlo Gustavo Jungo psichologijos teorijomis apie archetipus ir kolektyvinę pasąmonę.

Svarstant apie Holokaustą iškyla daug klausimų, į kuriuos sunku būtų rasti konkretų atsakymą; ar įmanoma kalbėti apie traumines patirtis; jeigu taip, – kokiu būdu tai padaryti. Dėl šios priežasties remiamasi Elie Wieselio pristatyta liudijimo literatūros teorija, kuri yra išdėstyta jo knygoje *After the darkness: reflections on the Holocaust.* Darbo problema – kaip trauma ir jos įveika perteikiama skirtingais pasakojimais, kaip šios patirtys atsiskleidžia romane, kuris yra literatūrinės fikcijos kūrinys ir atsiminimuose, kurie priartėja prie dokumentikos, leidžiančio objektyviau perteikti Holokausto situacijas, tačiau kartu yra itin asmeniškas tragedijos liudijimas.

Nors abiejų autorių kūrybą galima priskirti Holokausto literatūros paradigmai, tačiau jų laikysenos ir santykis su istorija skiriasi. A. Suckeveris, vienas įžymiausių XX a. jidiš kalbos rašytojų, tiesiogiai išgyvenęs Holokaustą, kaip vienas iš kultūrinės rezistencijos lyderių, atsiminimuose *Iš Vilniaus geto* liudija autentiškas savo patirtis. I. Meras, lietuviškai rašantis autorius, Holokaustą patyrė dar būdamas vaikas, ir jau vėliau, remdamasis įvairia dokumentine medžiaga (be kita ko – ir A. Suckeverio atsiminimais)[2], literatūrinės fikcijos būdu priminė ir įamžino iki tol sovietinėje Lietuvoje nutylimą savo tautos praeitį, o jo romanas *Lygiosios trunka akimirką* buvo vienas pirmųjų literatūros kūrinių [3], atskleidusių skaudžią žydų tautos tragediją Lietuvoje.

A. Suckeverio dokumentinė kūryba nėra išsamiai tyrinėta, tačiau istorikas Arūnas Bubnys jo atsiminimus išskiria kaip ypač vertingus, nes juose pateikta daug tikslių faktų apie

[2] Meras studijavo „retą ir jau sunkiai prieinamą literatūrą, išleistą Maskvoje, valstybinėje leidykloje *Der Emes.* Tai buvo Abraomo Suckeverio *Viniaus getas* (1946), Mejerio Jelino, Dimitrijaus Gelperno *Kauno geto partizanai* (1948) ir Hiršo Smoliaro *Minsko getas* (1946), in Loreta Mačianskaitė, „Reikšmių sąskambiai intertekstų žaidime – Icchoko Mero romanas *Lygiosios trunka akimirką“*. in *Literatūros ir kitų menų sąveika,* parengė Rūta Bruzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 292.

[3] Prieš tai buvo pasirodęs kitas kūrinys Holokausto tema „1960 metais Merui pavyko išleisti novelių apysaką Geltonas Lopas, kurią perskaičiusi garsioji Lietuvos žydų gelbėtoja Ona Šimaitė laiškais pradėjo raginti rašyti apie Vilniaus getą ir kasdienį to laiko žmonių didvyriškumą. Taip gimė romanas Lygiosios trunka akimirką“. in *Besikartojančios erdvės: pokalbiai su Icchoku Meru ir kūrybos interpretacijos,* sudarė Loreta Mačianskaitė ir Skaitė Vilimaitė, Vilnius: baltos lankos, 2009, p. 9.

rezistencinę veiklą, taip pat dvasinį ir kultūrinį gyvenimą. [4] Literatūriniai šių kūrinių bruožai iki šiol nėra detaliau aptarti. Dažnai literatūros tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė I. Mero romano struktūrai ir intertekstualumui aptarti. Todėl šis darbas yra naujas ir aktualus, nes yra siekiama į romaną *Lygiosios trunka akimirką*, taip pat ir į atsiminimus *Iš Vilniaus geto* pažvelgti ir iš psichologinės perspektyvos, analizuojant, kokiu būdu trauma ir jos įveika perteikiama šiuose tekstuose. A. Suckeverio tekstų analizei pasitelktos Karlo Jasperso ir Antano Maceinos religinio egzistencializmo koncepcijos, taip pat Hermano Kruko bei Samuelio Bako memuarai apie Vilniaus getą. Daugiausia I. Mero kūryba yra apžvelgiama mokslinės konferencijos, vykusios 2004 m. leidinyje, kurioje yra publikuoti vieni iš svarbiausių prozininko kūrybos tyrinėtojų Algio Kalėdos, Elenos Nijolės Bukelienės, Loretos Mačianskaitės, Jūratės Sprindytės ir kt. straipsniai. Be kritinės ir teorinės literatūros I. Mero prozos tekstų tyrinėjimui pasitelktos ir Zygmunto Baumano, Antano Maceinos, Viktoro E. Franklio ir Martino Buberio humanistinės teorijos.

[4] *Holokaustas Lietuvoje,* sudarė Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos gyventojų ir genocido rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 15 – 16.

1. Teorinė prieiga: traumos tyrimai literatūroje

Traumos ir literatūros santykis kultūros tyrimuose pradėtas analizuoti XX a. antroje pusėje, ypač po Holokausto tragedijos ir Antrojo pasaulinio karo (1939 – 1945) patirčių. Literatūra šiuo atveju suvokiama ne tik kaip estetinis kūrinys, (nors žanras – prisiminimai ar romanas – išlieka itin svarbus), bet kaip pasakojimas, kuris leidžia atskleisti asmenines ir kolektyvines traumos patirtis. XX a. istorijoje buvo daug traumuojančių įvykių (trėmimai, okupacijos), tačiau Holokausto trauminės patirties naratyvas literatūros teorijoje suvokiamas kaip turintis centrinės svarbos. Lietuvos Holokausto patirtis ryškiai atsiskleidžia A. Suckeverio ir I. Mero tekstuose ir dėl šios priežasties tampa šio darbo tyrinėjimo objektu.

Teorinėje dalyje siekiama apibrėžti traumos sampratą, išskiriant jos esminius bruožus ir teorines kryptis – kognityvinę ir psichodinaminę. Antrame skyriuje aptariamas traumos procesas, susitelkiant ties dvejopa atminties specifika ir disociacija kaip viena iš psichikos gynybos būdų. Vėliau kalbama apie kolektyvines traumas, susiejant jas su atmintimi, taip pat akcentuojant ir C. G. Jungo sekėjų įtvirtintą kultūrinių kompleksų koncepciją. Ketvirtame skyriuje aptariama Holokausto traumos teorija, išryškinant liudijimo literatūrą kaip naujai atsiradusį reiškinį XX a. kontekste. Paskutiniame skyriuje nurodomos daugialypės istorinio ir fikcinio naratyvo sąsajos.

1.1. Traumos samprata

Psichologė Danutė Gailienė monografijoje *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumos psichologijos žvilgsniu* nurodo, jog trauma – iš senosios graikų kalbos kilęs žodis reiškęs kūno sužeidimą, vartojamas medicinoje, ypač chirurgijoje, bet XX a. pradžioje pradėtas suvokti ir kaip psichinė žaizda. Klinikinėje psichologijoje traumos sąvoka yra gana griežtai apibrėžta ir ne kiekvienas patirtas stresas ar gyvenimo sunkumas laikomas trauma.[5] Tik itin pavojingi veiksniai sukelia potrauminius sutrikimus, kurių pagrindinis požymis – nuolat nevalingai į sąmonę įsiveržiantys patirti sunkūs išgyvenimai. [6] Patirtos traumos yra įvairių psichikos sutrikimų priežastis, jos gali būti neįsisąmonintos, nes psichikai siekiant apsisaugoti nuo naikinančio poveikio, prisiminimai yra išstumiami iš sąmonės lauko, tačiau trauminės patirtys stengiasi vėl prasiveržti įvairių simptomų ir išgyvenimų pavidalu. [7]

[5] Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu,* Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 36.
[6] Ibid., p. 36-37.
[7] Danutė Gailienė, "Trauma ir kultūra" in Danutė Gailienė, *Gyvenimas po lūžio: Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai,* Vilnius: eugrimas, 2015, p. 11.

Trauminiai įvykiai dažniausiai yra visiškai netikėti, itin sunkūs ir sukrečiantys, psichologiškai jiems iš anksto nėra pasiruošiama. Diagnostinėse klasifikacijose jie vadinami ypatingais stresoriais, ypač katastrofiškais ir pavojingais, kurių nė vienas žmogus neištvertų. D. Gailienė remiasi 1987 metais išleistu Amerikos psichiatrų asociacijos diagnostikos vadovo leidimu, kuriame trauminiu įvykiu vadinamas toks, kuris yra už įprastinės žmogaus patirties ribos ir stipriai pažeistų kiekvieną asmenį. [8]

Psichikos traumų tyrimuose ryškausiai išsiskiria dvi teorinės kryptys, tyrinėjančios šį fenomeną – kognityvinė ir psichodinaminė, kylanti iš psichoanalizės tradicijos. Kognityvinė kryptis laikosi prielaidos, kad asmenys gali sąmoningai suvokti trauminius įvykius, o jų reakcijos yra problemų vertinimas, alternatyvų ieškojimas ir kolektyvinės atminties formavimas. [9] Carlas Gustavas Jungas kolektyvinę pasąmonę apibrėžia kaip absoliučiai universalią, jos turinių pasitaiko visur, ji yra atskirta nuo bet ko asmeniško. [10] Psichodinaminės krypties požiūriu, asmeninė ir kolektyvinė trauma egzistuoja kaip nesąmoninga emocinė baimė ir išstumti prisiminimai, todėl potrauminiai jausmai ir patirtys kyla ne dėl tiek įvykių, kiek dėl nerimo laikant juos nuslopintus.[11] Sociologijoje ir viešajame diskurse stengiamasi pabrėžti, jog kolektyvinė trauma paveikia *kultūrą* ir *kolektyvą*, todėl ji nėra susijusi tik su individualiais sunkumais. [12] Todėl ir traumos samprata svarbi ne tik psichologijai, bet ir kultūros istorijai, kolektyvinės atminties ir literatūros tyrimams.

Sociologas Kai'us Eriksonas, išplėsdamas traumos sampratą teigia, kad ji gali būti suvokta kaip *ribinė egzistencinė patirtis*, taip pat ir *ilgai besitęsiantis* žmogaus psichiką stipriai žalojantis įvykis. Autorius akcentuoja ryškų skirtumą tarp traumos ir streso. *Trauma* įprastai išsiskiria ypatingais smurtiniais įvykiais su giliomis žaizdomis, priešingai nei *stresas,* kuris nurodo į daugybę pasikartojančių įvykių arba tik nuolatinę neigiamą būseną, kuri griauna psichiką palaipsniui. [13]

Mėginant paaiškinti ir teoriškai aprašyti traumos sukeltus vidinius procesus, visada pabrėžiama, kad trauma turi ypač destruktyvią jėgą. Carlo Gustavo Jungo analitinėje psichologijoje traumos poveikis vadinamas demonišku. [14] Kognityvinėje psichologijoje kalbama apie traumos *sugriautas gyvenimo prielaidas* – sunaikintus pamatinius įsitikinimus apie pasaulį ir save, kurie

[8] Gailienė, *Ką jie mums padarė...,* p. 37.
[9] Gailienė, *Gyvenimas po lūžio...,* p. 14.
[10] Carl Gustav Jung, *Du traktatai apie analitinę psichologiją: apie pasąmonės psichologiją, santykiai tarp Aš ir pasąmonės*, Vilnius: margi raštai, 2012, p. 90.
[11] Gailienė, *Gyvenimas po lūžio...,* p. 14.
[12] Ibid., p, 15.
[13] Kai Erikson, "Notes on Trauma and Community" in Cathy Caruth , *Trauma: Explorations in Memory,* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1995, p. 185.
[14] Gailienė, Ką jie mums..., p. 61.

leidžia gana saugiai jaustis ir normaliai gyventi. [15] Egzistencinėje psichologijoje traumos sukelta būsena vadinama *egzistencine krize* – išgyvenama desperacija, prasmės ir savęs praradimo pojūtis, bet taip pat tokioje krizėje slypi savirefleksijos ir dvasinio augimo galimybės. [16]

1.2. Traumos procesas

Traumos sukeltas poveikis tęsiasi net ir traumavimui pasibaigus. Įvykis yra toks stiprus, kad ne iš karto galima atgauti psichologinę pusiausvyrą, turi būti atliktas intrapsichinis darbas, kurį Sigmundas Freudas pavadino gedulo darbu. Patyrus sukrėtimą, neįmanoma iš karto susitaikyti su esama situacija, reikalingas kurį laiką trunkantis skausmingų išgyvenimų ir vidinių pokyčių laikotarpis, todėl šis gedulo darbas yra daug energijos reikalaujantis procesas, kurio metu iškyla daug prisiminimų, vaizdinių ir labai stiprių jausmų, individas mažiau domisi aplinkiniu pasauliu ir tik laipsniškai gali vėl į jį sugrįžti. [17]

Sukrečiantys trauminiai įvykiai dažnai yra susiję su mirties realybe, keliantys grėsmę asmens gyvybei ar jo tapatybei. Žmogaus organizmas reaguoja į grėsmę natūraliai: suvokus artėjantį pavojų, kūnas iškart pasiruošia bėgti arba kovoti. Bet kartais tai nėra įmanoma. Tuomet prasideda alternatyvios reakcijos – sustingstama, pakinta sąmonė, atsiribojama – atsiranda disociacija, kuri padeda sumažinti skausmą. Nepakeliamą kančią patyrusiam žmogui disociacinis gynybos būdas padeda toliau gyventi išorinį gyvenimą, nors traumavimas iš išorės liaujasi, gal net *užmirštamas* jo poveikis, bet psichologiniai traumos padariniai ir toliau trikdo vidinį gyvenimą. [18] Grėsmingoje situacijoje sąmonės veikla ne tik menksta, ji susidvejina – dalis jos prislopsta, dėl to pasikeičia laiko suvokimas, išnyksta jausmai, netikima situacijos realumu, bet kita dalis - itin budri, dėmesys sutelkiamas į dabarties situaciją, mąstymas kartais būna itin greitas ir tikslus, gali atsirasti daug fizinės galios. [19]

Tam tikri trauminės būsenos aspektai nevalingai kartojasi [20] – užlieja mintys, prisiminimai, vaizdiniai apie trauminę situaciją, kyla didžiulė įtampa ir stiprios emocijos, lydimos net ir fiziologinės reakcijos. [21] Tai padeda paaiškinti atminties specifika: teigiama, kad vienu metu

[15] Ibid., p. 62.
[16] Ibid., p. 63.
[17] Ibid., p. 67.
[18] Donald Kalsched, *Vidinis traumos pasaulis: archetipinė žmogaus dvasios gynyba*, Vilnius: Vaga, 2016, p. 30.
[19] Gailienė, *Ką jie mums...,* p. 45 - 46.
[20] „Ryšį tarp trauminės patirties, jos išstūmimo į pasąmonę ir būtinybės grąžinti prisiminimus į sąmonę tam, kad išnyktų simptomai nustatė S. Freudas. Jo sukurti gydymo metodai ir buvo psichoterapijos raidos užuomazga.“ in Lars Weisath, „Psichotraumatologija Europoje“, in Danutė Gailienė, *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 29.
[21] Gailienė, *Ką jie mums...,* p. 68.

koegzistuoja dvi trauminių prisiminimų rūšys. Dalis jų yra sąmoningi, juos galima išreikšti žodžiais, integruoti į autobiografinę atmintį, pats individas pasirenka, ar apie juos galvoti, ar negalvoti; kita prisiminimų rūšis – nesąmoningi ir nevalingai prasiveržiantys į atmintį. Dažniausiai tai - ryškūs sąmonėje iškylantys vaizdai, bet ne žodiniai prisiminimai. Tokios traumos proceso tikslas yra laipsniškai integruoti juos į bendrą autobiografinę atmintį, paversti pasakojimu.[22] Ir šiame darbe toks procesas laikomas traumos įveika, ieškant jo atitikmenų A. Suckeverio atsiminimuose ir I. Mero prozos kūrinyje.

Viena žymiausių pasaulyje traumos tyrinėtojų, Harvardo universiteto profesorė Judith Lewis Herman, kalba apie ilgalaikį traumavimo sindromą, kuris priskiriamas ir Holokaustą išgyvenusiems asmenims. Net ir praėjus ne vieneriems metams po katastrofos, buvusi auka ir toliau išlieka dvilypės būsenos – vienu metu egzistuoja dviejuose laiko matavimuose. Dabarties patirtis dažnai miglota ir lyg nublukusi, o įkyrūs praeities prisiminimai intensyvūs ir gana ryškūs. [23]

Svarbiausias traumų aukoms kylantis uždavinys yra išlikti, išgyventi ir visomis priemonėmis gintis nuo gresiančio psichinio palūžimo. [24] Potrauminio streso reakcijos, iš naujo prisitaikant prie aplinkos, yra svarbi ir neatsiejama žmogaus evoliucijos raidos dalis. [25] Tam, kad ištvertų ilgai trunkančią mirties grėsmę, kankinimus ir persekiojimus, žmogus turi sutelkti visus vidinius asmenybės resursus ir dažnai patikimiausia savigynos forma yra visiškas emocinis apmirimas ir apatija. [26] Taip pat ir pasakojimas yra suvokiamas kaip svarbus etapas įveikiant emocinę mirtį, siekiant asmenybės vientisumo, netgi turi ypatingą terapinę reikšmę.

1.3. Kolektyvinės traumos

Individualių traumų poveikis dažniausiai priklauso nuo asmens kultūrinio - socialinio konteksto. Šeimoje egzistuojančios vertybės, kultūros normos, religija padeda įveikti traumos padarinius ir grįžti į kasdienį gyvenimą. Tačiau jei traumuojama visa visuomenė, traumos poveikis yra kur kas sudėtingesnis, nes kolektyvinė trauma sunaikina visas socialines apsaugos nuo sukrėtimo formas [27].

Traumos tyrimų srityje svarbi Carlo Gustavo Jungo iškelta mintis, kad egzistuoja ne tik asmeninė, bet ir kolektyvinė pasąmonė. Joje slypi archetipai – iš protėvių paveldėti universalūs

[22] Ibid., p. 70.
[23] Judith Lewis Herman, *Trauma ir išgijimas: Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki palitinio teroro,* Vilnius: Vaga, 2006, p. 127.
[24] Gailienė, *Ką jie mums...,* p. 71.
[25] Lars Weisath, *Sunkių traumų psichologija*..., p. 30.
[26] Gailienė, *Ką jie mums...,* p. 71-72.
[27] Ibid., p. 73.

psichiniai motyvai, kurie sudaro prielaidas dabartiniam žmogus suvokimui, jausenai ir elgesiui. [28] Iš esmės - tai labai seni pirminiai modeliai, nuo senų senovės esantys bendri vaizdiniai, kintantys priklausomai nuo juos suvokiančios individualios sąmonės. [29]

Kolektyvinėms traumoms aptarti C. G. Jungo teorijos šalininkai siūlo *kultūrinių kompleksų* [30] koncepciją. Kai kolektyvinės traumos arba ilgos istorinės represijos sukrečia visuomenės kultūrinį tapatumą, atsiranda kultūriniai kompleksai, sukeliantys labai daug iracionalių jausmų, kai teigiamos savybės nesąmoningai priskiriamos savo grupei, o neigiamos siejamos su kitomis. Todėl ir kultūrinių kompleksų nulemtas elgesys, pasirinkimai ir sprendimai yra primityvūs ir gana riboti. Šeimos arba tautos istorijos nuslėptos traumos gali sudaryti kliūtis ir atskiros asmenybės raidai bei kūrybiškumui, tapti jo psichologinių sutrikimų priežastimi. [31]

K. Eriksonas, apibūdindamas kolektyvines traumas, nurodo visišką socialinio gyvenimo ir žmogaus tarpusavio ryšių nutrūkimą, susiskaldymą į atskiras grupes, kurios nepalaiko visuomenės vientisumo jausmo. Kolektyvinės traumos veikimo procesas yra gana ilgas ir skausmingas, bet tai vis tiek yra netikėto sukrėtimo būsena, kurioje nustoja funkcionuoti visuomenė kaip bendras organizmas, nors atskiras individas išsaugo savo tapatumą būdamas psichologiškai itin stipriai sužalotas. [32]

Trauma tiesiogiai susijusi su atmintimi, nes tik atmintyje išlieka stiprus traumuojantis efektas. Danutė Gailienė pristato sociologo Maurice'o Halbwachso suformuluotą *kolektyvinės atminties* idėją, kurioje teigiama, kad istorinė atmintis yra konstruktas, dėl kurio sutaria atskiros asmenų grupės, todėl visuomenėje gali egzistuoti daug skirtingų socialinės atminties grupių, kurias sieja patirtis ir bendras požiūris į praeitį. Kolektyvinė atmintis nėra vien tik individų subjektyvūs konstruktai, ji remiasi ir istorinių šaltinių pažinimu. [33] Ši atmintis gali formuotis dviem būdais: kaip kolektyvinė skirtingų kartų atmintis, siekianti apie 80 metų laikotarpį ir veikianti kasdieninėje komunikacijoje per žmonių pasakojimus (arba memuarų ir pasakojamosios istorijos pavidalu); kaip kultūrinė atmintis, formuojama per kultūros tarpininkus (tekstus, materialius artefaktus, socialines

[28] Ibid., p. 74.
[29] Carl Gustav Jung, *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė,* Vilnius: Margi raštai, 2015, p. 9-10.
[30] „Tokios traumos įveikos uždavinys – sveiko kultūrinio tapatumo atkūrimas, kuris užtikrina savo unikalumo suvokimą, realistiškus vertinimus bei prieštaringumų priėmimą ir leidžia laisvai bendrauti su kitomis kultūrinėmis ir socialinėmis žmonių grupėmis." in Danutė Gailienė, "Trauma ir kultūra" in Danutė Gailienė, *Gyvenimas po lūžio: Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai,* Vilnius: eugrimas, 2015, p. 14.
[31] Gailienė, *Ką jie mums...,* p. 74.
[32] Erikson, op. cit., p. 187.
[33] Gailienė, *Ką jie mums...,* p. 75.

praktikas, istoriografiją). [34] Todėl kolektyvinė atmintis nėra laikoma mechaniška individualių atminčių suma, bet per ilgą tradiciją sukonstruota bendra atminties forma.[35]

Nors atsimena ir jaučia tik individai, traumos sąvoka taip pat svarbi ir visuomenės atminties tyrimuose. Sociologė Irena Šutinienė atkreipė dėmesį į sociologo Neilo Smelserio aptartą dvejopą traumos raišką sociokultūriniame lygmenyje. Autorius nurodo, kad trauma gali reikštis masiškai, kai dauguma grupės ar visuomenės narių išgyvena ją kaip asmenys; arba kaip kolektyvinis reiškinys, kai visuomenės nariai traumą suvokia kaip apimančią juos visus. Būtinos sąlygos formuotis kolektyvinei traumai yra grupinis identitetas bei kolektyvinė įvykio ar situacijos reprezentacija, kurioje jis interpretuojamas kaip kolektyvinė trauma. [36]

Kolektyvinė atmintis nuolat kinta, veikdama per kultūrinius tarpininkus – žiniasklaidos tekstus, ritualus ir paminklus, ji nuolat naujai interpretuojama grupinių atminčių lauke. I. Šutinienė, cituoja prancūzų filosofą Michelį Foucault, kuris išryškino diskurso sampratą. Kolektyvinė atmintis čia suvokiama kaip tarpusavyje susipynęs įvairių grupių diskursas, net daiktų ar vaizdų formomis išreikštoje atmintyje prasmės artikuliuojamos tik per kalbą. [37]

I. Šutinienė pasitelkia teologo ir atminties tyrinėtojo Dietricho Ritschlio nuomonę, kad visi praeities reiškiniai išlieka atmintyje, kol neišspręstos skriaudos, kaltės ir atlygio problemos.[38] Patyrus traumą, nors ji būtų tarsi užmiršta, atsiranda kaltintojai ir teisėjai, todėl lieka tik viena tokios problemos sprendimo galimybė – atviras visų grupių atminčių diskursas, kuriame išryškėtų net skirtingiausi požiūriai. Jame aktualūs ne tik rezultatai, bet pats dalyvavimas tokiose diskusijose. [39]

Apibendrintai socialinę ar kultūrinę traumą galima suvokti kaip netikėtą ir gilų įprastos visuomenės gyvenimo tvarkos lūžį, tačiau praplečiant šį apibrėžimą, pasak N. Smelserio, tai yra patirtis ir atmintis įvykio, kurį tam tikros grupės nariai laiko neigiamai veikiančiu, nepamirštamu, keliančiu grėsmę visuomenės ar grupės egzistavimui ar pakertančiu esmines jos kultūros prielaidas – vertybes, grupinio tapatumo, kolektyvinio pasididžiavimo pagrindus. [40]

---

[34] Irena Šutinienė, „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“, Filosofija , Sociologija, 2002, Nr. 1, p. 59.
[35] Ibid.
[36] Ibid., p. 57.
[37] Ibid., p. 59.
[38] „Po karo *nacizmas* pripažintas nusikalstama ideologija, nusikaltėliai nuteisti ir nubausti. Aukos įvardytos, jų kančios pripažintos, ir yra siekiama kiek įmanoma atlyginti jiems skriaudą“ in Danutė Gailienė, Evaldas Kazlaukas, „ Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai“ in *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 83.
[39] Ibid., p. 60.
[40] Ibid., p. 58.

1.4. Liudijimas Holokausto literatūroje

Holokaustas laikomas viena didžiausių XX amžiaus Lietuvos istorijos tragedijų. Iki Antrojo pasaulinio karo istorinė Lietuvos – žydų – litvakų [41] bendruomenė buvo labai žymi mūsų krašto gyvenime, o Vilnius buvo vienas svarbiausių Europos žydų kultūros, mokslo ir švietimo centrų. [42] Cesławas Miłoszas savo eseistikoje rašo, kad litvakų bendruomenė organiškai išaugo Vilniuje, Toros ir Talmudo mieste, kaip savo senoje rezidencijoje, kurioje žydus būtų netinkama pavadinti atvykėliais. [43] Iki 1941 m. nacistinės okupacijos, Lietuvos sostinėje gyveno apie 58 tūkst. žydų, nors karo pabaigos sulaukė vos keli tūkstančiai. [44] Tragiškas Šiaurės Jeruzalės sunaikinimas iki šiol sulaukia didelio istorikų dėmesio, šis Vilniaus žydų istorijos laikotarpis gana plačiai nušviestas pasaulinėje istoriografijoje ir memuarinio [45] pobūdžio literatūroje. [46]

Žymusis Holokausto atsiminimų autorius Elie Wieselis šią katastrofą apibūdina kaip vienintelį žydų tautos išbandymą ir su niekuo daugiau nepalyginamą kančią, kuri juos lydi visą likusį gyvenimą. Iš graikų kalbos kilusi sąvoka *holocaustum* reiškia *visuotinę degintinę auką*. Tačiau žodžiais neįmanoma visiškai išreikšti šios tragedijos ir nė vienas talentingas rašytojas dar nerado tinkamo būdo, padedančio geriau suvokti, išgyvenusiųjų Holokaustą patirtis. ,,Kaip aprašyti ar net pavaizduoti šešių milijonų asmenų agoniją, terorą, maldas, ašaras, sielvartą, liūdesį?“ [47] – klausia rašytojas.

Po tragiškų Holokausto įvykių kaip naujas reiškinys atsiranda liudijimo literatūra. Ją apibrėždamos, trauminės literatūros tyrinėtojos Shoshana Felman ir Dori Laub cituoja E. Wiesselį: „Jei graikai sukūrė tragediją, romėnai apaštalų laiškus, Renesansas sonetą, tai mūsų karta sukūrė naują – liudijimo literatūrą. Mes visi buvome liudininkai ir visi jaučiame, kad turime palikti liudijimą ateičiai.“ [48] Tai nauja literatūros atmaina, kurioje pagrindinis rašymo tikslas yra nusilesti į savo vidines gelmes ir iš ten iškelti visus prisiminimus, netgi pačius destruktyviausius, ir tuo būdu

[41] “*Litvakais* vadinami žydai, iki Antrojo pasaulinio karo gyvenę regione, kuriame klestėjo Lietuvos žydų kultūra. Tai teritorija nuo Brastą ir Pinską jungiančios linijos pietuose iki Šiaurės Lietuvos, čia kalbėta lietuviškąja jidiš tarme – *litviš*.“ in Mordechajas Zalkinas „Litvakai“ in *Lietuvos žydai: istorija, kultūra, paveldas,* sudarė Larisa Lempertienė, Jurgita Šliaučiūnaitė – Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 153.

[42] Bubnys, op. cit., p. 15.

[43] Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa,* Vilnius: Apostrofa, 2011, p. 107.

[44] Bubnys, op. cit., p. 15.

[45] “Plačiau žr. Hermanas Krukas, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939 – 1944,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004; Icchokas Rudaševskis, *Vilniaus geto dienoraštis*, Vilnius: Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė, 2018.

[46] Bubnys, op. cit., p. 15.

[47] Elie Wiesel, *After the darkness: reflections on the Holocaust,* New York: Schocken books, 2002, p. 5.

[48] Shoshana Felman, Dori Laub, *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis and history,* New York: Routledge, Chapman and Hall, Inc, 1992, p. 113-114.

paliudyti ne tik asmeninę tragediją, bet kolektyvinės traumos padarinius. [49] S. Felman ir D. Laub teigia, kad savitas ir ypatingas liudijimo literatūros uždavinys yra atverti autentiškas Holokausto aukų patirtis, kad taip jos skaitytojui taptų ne tik istorinės praeities įvykių realijomis, nesusijusiomis su dabartimi. [50]

Istorijos mokymasis įmanomas tik išpasakojant, suvokiant ir įveikiant traumines situacijas. Tai perkeičia ne tik skaitytoją, bet net ir patį liudytoją, savitą tarpininką, kuris vienintelis gali prabilti istorinio lūžio momentu, todėl ir atsiminimai apie Holokausto įvykius gali suteikti istorijai balsą. Ir jeigu autentiški išgyvenusiųjų liudijimai tikrai pagrindžia istorinius faktus, tai yra nenutrūkstamas procesas, kuris aukos kančiai suteikia visai kitą prasmę. [51]

Liudijimo literatūra nelaikoma tik menine asmens saviraiška, bet rašoma iš gilios vidinės būtinybės. Kartu tai ne tik istorinė kronika, tačiau artimesnis meniniam tekstui pasakojimas, kuris įpareigoja atverti praeities įvykius. Tokia literatūra negali būti traktuojama lyg įprastas istorijos fiksavimas, ji taip pat atlieka tarpinę funkciją tarp subjektyvios autoriaus patirties ir istorinių faktų. Dabartiniais laikais toks liudijimo tekstų rašymas tęsia ir kultūros tradiciją, tarsi *sumokant skolą* už istorijos tragišką baigtį. [52] S. Felman ir D. Laub remiasi filosofo ir literatūros teoretiko Maurice'o Blanchot svarstymais apie rašymo ir Holokausto katastrofos santykį. „Mes skaitome knygas apie Aušvicą. Ir paskutinė mūsų priesaika yra žinoti, kas mums įvyko ir to nepamiršti ir tuo pačiu metu niekada šito taip ir nesuvokti" – teigia autorius. [53]

Holokausto literatūroje įsipareigojama išsaugoti istorinę atmintį ir visa tai perduoti ateities kartoms. Žmonių kančios neturi būti užmirštos, jas būtina įprasminti rašytiniuose šaltiniuose. Tai padeda nukentėjusiems pajusti savo vertę ir visuomenės supratimą dėl išgyventos tragedijos. Viešas pripažinimas yra svarbus veiksnys įveikiant praeities traumas, nes tai įtakoja ir aukų savijautą. [54] Čia taip pat iškyla ir kitas aspektas, susijęs su Holokausto atminimu ir jo pasikartojimo problema. Pasak nacizmo epochą išgyvenusio vokiečių filosofo Karlo Jasperso, žydų

[49] Ibid., p. 114.
[50] Ibid., p. 108.
[51] Ibid.
[52] Ibid., p. 115.
[53] Ibid., p. 116.
[54] „Psichologinių traumų tyrimo sėkmė pirmiausia priklauso nuo politinio, visuomeninio jų pripažinimo. Kol traumavimas neigiamas ir apie jį nenorima girdėti, nepripažįstami ir nukentėjusieji, jie nesulaukia teisingo savo kančių įvertinimo ir reikalingos pagalbos. Jei visuomenė pripažįsta aukų kančias, tai mažina jų nerimą ir priešiškumą, o specialistams atveria kelią rimtai tirti jų trauminį patyrimą" in Danutė Gailienė, Evaldas Kazlauskas, „Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje padariniai ir įveikos būdai" in Danutė Gailienė, *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 83.

katastrofa ,,turi būti nuolat minima. Tai įvykis, kuris tapo galimas, ir todėl jis gali vėl pasikartoti bet kurią minutę. Tiktai žinojimas užkerta tam kelią“. [55]

1.5. Dokumentinis ir fikcinis naratyvas

S. Felman ir D. Laub apibrėždamos naratyvo bei istorijos santykį, teigia, kad istorija suvokiama kaip mokslinė disciplina ir pažinimo būdas, o naratyvą galima traktuoti kaip diskurso modelį ir kartu literatūros žanrą. Autorės pažymi, kad naratyvo ir istorijos ryšys gali atrodyti tiesioginis ir gana problemiškas: istorija yra susijusi su įvykiais, o naratyvas – su pasakotoju, subjektyviai perteikiančiu tuos įvykius. Tačiau šiuos du polius kaip tik ir jungia bendras *liudijimo* diskursas, kuris perteikia liudytojo istorinę patirtį naracijos priemonėmis. Nors apie įvykius *istorija kalba pati,* liudytojas turi *vengti savęs* ir leisti prabilti savo vidiniam balsui *literatūrine* kalba. Autorės taip pat remiasi ir Barbaros Herstein Smith iškelta mintimi, jog praeityje nutikę įvykiai yra suvokiami kaip istorija, o pasakojimas apie tuos įvykius kitam asmeniui gali būti įvardyti kaip naratyvas – kalbos aktai. [56] Todėl ir liudijimo naratyvas iš esmės yra verbalinis aktas, galintis funkcionuoti ir kaip istoriografinis pasakojimas, ir kaip literatūra.[57] S. Felman ir D. Laub akcentuoja istorinio ir fikcinio naratyvo paralelę, neišskirdamos esminių skirtumų.

Holokausto tyrinėtojas Lawrence‘as L. Langeris, lygindamas mokslinius istorinius šaltinius su autentiškai išgyvenusiųjų liudijimais, taip pat pastebi, kad netgi analitinis istorijos naratyvas vis tiek sąmoningai laikosi tam tikrų literatūros taisyklių: veiksmo chronologijos, aprašymo, vaizduoja veikėjus, o svarbiausia – įtraukia ir pasakotojo balsą.[58] Visos Holokaustą išgyvenusios aukos, kurios rašė apie savo patirtį, turėjo pritaikyti keletą strategijų, vaizduote paveikti skaitytojų sąmonę ir taip bent jau sumažinti distanciją. [59] Todėl ir atsiminimai buvo rašomi poetiškai, parenkant tam tikras metaforas ir tobulinant stilių. [60] Nors ne visi šios tragedijos liudytojai atskleidžia asmeniškas patirtis, tačiau savo tekstuose meniniu būdu sukuria istoriją, kuri leidžia dar giliau pajausti jų išgyvenimus. [61] Keliama prielaida, kad literatūrinis stilius ir pasakojimo struktūra gali padėti vaizduotei prasiskverbti į vidinę trauminės patirties pusę.

---

[55] *Šoa: Holokaustas Lietuvoje*, II dalis, sudarė Josifas Levinsonas, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muzejus, 2004, p. 13-14.
[56] Felman, Laub, op. cit., p. 93.
[57] Ibid., p. 101.
[58] Lawrence L. Langer, *Holocaust testimonies: the ruins of memory,* Yale University Press, 1991, p. 41.
[59] Ibid., p. 42.
[60] Ibid., p. 129.
[61] Ibid., p. 130.

Norėdamos atskleisti, kokios yra Holokausto liudijimo literatūroje galimybės, S. Felman ir D. Laub remiasi Albert Camus romanų *Maras* ir *Krytis* stilistikos pavyzdžiais. Jis pateikė tradicinį naratyvo ir istorijos santykį, tačiau su tam tikrais pakeitimais - į literatūros tekstą įtraukdamas ir istorinius faktus, sukurdamas visiškai naują *naratyvo kaip liudijimo* formą. [62]

Holokausto įvykius vaizduojanti istorija nebūtinai turi pasižymėti konkrečiomis detalėmis – neretai perdėtas konkretumas kyla iš *prastos vaizduotės,* kuri stengiasi istorinius įvykius pateikti *tikroviškai*. [63] Albertas Camus, kalbėdamas apie liudijimo literatūrą pabrėžia, kad užfiksuoti istoriniai įvykiai turi būti realūs, tačiau *literatūriški.*[64] Kad asmenys, neišgyvenę Holokausto tragedijos, galėtų suvokti liudininkų išgyventas traumines patirtis, šie turi iškilti virš istorinio konkretumo. Todėl liudijimo literatūra turi ne tik fiksuoti įvykius, bet ir sukurti istoriją, kuri būtų ir laisvos vaizduotės raiška.[65]

Filosofas Zenonas Norkus, remdamasis Hayden'u White'u tvirtina, kad istorikai, konstruodami savo pasakojimus, sąmoningai ar nesąmoningai pritaiko Vakarų literatūrinėje tradicijoje įsigalėjusias kompozicijos schemas, tiesiog *įsiužetindami* įvykius [66] Šiuo atveju istoriniai faktai gali būti interpretuojamai įvairiais būdais. H. White'as mano, kad meninės raiškos priemonės, istoriko kūrybinėje vaizduotėje atlieka panašią funkciją, kokią Imanuelis Kantas *Grynojo proto kritikoje* skyrė intelekto kategorijoms, kurios sutvarko pojūčių chaosą ir suteikia jam daiktiškos patirties pavidalą. [67] Filosofas taip pat remiasi ir Pauelio Ricoeuro iškelta mintimi, jog fiktyvaus ir istorinio pasakojimo raidai būdingas panašumas. Jam svarbu pabrėžti, kad vis dėlto abi pasakojimo formos turi bendras *naratyvines šaknis* ir *kamieną.* [68]

Istorijos filosofijos tyrinėtojas Vytautas Žemgulis taip pat išryškina H. White'o mintis, jog istorinis naratyvas yra labai artimas literatūriniam, [69] visų pirma realistiniam ar istoriniam romanui. Toks teiginys implikuoja, kad istorinį pasakojimą galima analizuoti pasitelkiant literatūros mokslo metodus. [70] Autorius stengiasi pabrėžti, kad iki šiol literatūrologai istorinio naratyvo analizei skyrė mažai dėmesio, nors istorinį pasakojimą šiek tiek bandė tyrinėti Rolandas Gérardas Barthes'as, Erichas Auerbachas ir Jurijus Lotmanas. [71] Tai nulėmė skirtingi fiktyvaus ir

[62] Felman, Laub, op. cit., p. 95.
[63] Ibid., p. 105.
[64] Ibid., p. 108.
[65] Ibid.
[66] Zenonas Norkus, *Istorika: istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996, p. 211.
[67] Idid., p. 200.
[68] Ibid., p. 211.
[69] Plačiau žr. Vytautas Žemgulis, „Istorinis ir fikcinis naratyvas: panašumai ir skirtumai", Mokslo darbai: Istorija, t. 66, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007.
[70] Vytautas Žemgulis, „Istorinis pasakojimas kaip naratologinės analizės objektas", Mokslo darbai: Problemos, Nr. 66, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 52.
[71] Ibid., p. 56.

istorinio naratyvo analizės tikslai. Literatūrologai, analizuodami literatūrinį pasakojimą, siekia estetinių, o istorijos mokslininkai - epistemologinių tikslų. [72]

A . Suckeverio atsiminimai parašyti iškart po Holokausto įvykių. Dėl šios priežasties toks memuarinis pasakojimas tampa istoriją liudijančiu šaltiniu, kuris išryškina autoriaus sąmonėje esančius vis dar gyvus įspūdžius. Šiuo atveju I. Meras, remdamasis istorine medžiaga, sukuria geto tikrovę atspindintį grožinės literatūros kūrinį. Tuo būdu atsiskleidžia savitas šių autorių požiūrio taškas, kuris leidžia pažvelgti į Holokausto patirtis iš skirtingų perspektyvų. Prisiminimus A. Suckeveris suskirsto į tris skyrius, kurie atveria Vilniaus geto įkūrimo ir likvidavimo etapus, taip pat ir žydų tautos kovą už gyvenimą. Tačiau kai istorija priartėja prie asmeniškų išgyvenimų, laikas tarytum sustoja, atsiranda pasakojimo plyšys, tačiau dėl jo galima suvokti traumos patirtį. Taip pat yra fiksuojami ir kitų asmenų prisiminimai, tuo būdu išplečiant bendrą pasakojimo kontekstą. Memuarai *Iš Vilniaus geto* išsiskiria minimalistiniu stiliumi, šie pasakojimai tampa trumpi ir aiškūs, pasižymintys ypatingu tikslumu. I. Meras, kurdamas savo istorija, panaudoja simbolinę schemą, įrėmindamas visą romano pasakojimą į šachmatų partijas. Kūrinys sudarytas pagal gyvenimo kaip žaidimo modelį, kuriame išryškėja aukos ir budelio opozicija. Fragmentiška romano struktūra nurodo sąmonės skilimą, kuri ribinėje situacijoje viską yra linkusi skirstyti į *baltas* ir *juodas* kategorijas, tačiau visada siekia *lygiųjų*. I. Meras remiasi archetipiniais Senojo Testamento įvaizdžiais, per *Giesmių giesmę* atskleisdamas meilės ryšį geto erdvėje, taip pat Abraomo ir Izaoko istoriją, tuo būdu išryškindamas prasmingą aukos vaidmenį.

[72] Ibid., p. 64.

2.Traumos įveikos galimybės Vilniaus geto pasakojimuose

2.1. Geto patirtys Avromo Suckeverio memuaruose

A. Suckeverio atsiminimuose *Iš Vilniaus geto* vaizduojami tragiški Holokausto įvykiai 1941 – 1944 m. laikotarpiu. Pirmajame šios darbo dalies skyriuje *Individualumo gintis ribinėje situacijoje* analizuojamos trauminės asmeninės patirtys, susijusios su nacių okupacijos pradžia; tuo metu pradėti žydų kilmės asmenų persekiojimai ir pirmosios viešos egzekucijos, siekiant pažeminti ir sunaikinti žmogiškąjį orumą. Pasipriešinimas reiškiasi poezijos rašymu kraštutinėmis aplinkybėmis, tikint jos galia įtvirtinti žmogišką egzistenciją. Kitame skyriuje *Kultūrinio tapatumo išsaugojimas* susitelkiama ties dvasinės rezistencijos galimybėmis, Vilniaus geto erdvėje plėtojant kultūrinę ir meninę veiklą; čia buvo įsteigtas teatras, surengti muzikos koncertai, literatūros skaitymai, atidarytos dailės parodos, sukurta įvairius menininkus telkianti sąjunga, taip pat buvo išplėtota ir švietimo sistema, atidarytos mokyklos ir profesinio ugdymo įstaigos, išryškinamas geto kultūros tinklas, jo bibliotekos svarba bei nacių naikinimo kultūros paveldo saugojimas.

2.1.1. Individualumo gintis ribinėje situacijoje

Pajutus artėjančią mirties grėsmę, savo valia ir kūryba siekiama priešintis, kovoti su neigiamos, destruktyvios galios apraiškomis. Religinio egzistencializmo atstovas Karlas Jaspersas šias pamatines būties situacijas įvardija kaip ribines, „kurios iš esmės nekinta, nors keičiasi jų momentinės apraiškos, o jų lemtingumas tarsi pridengtas šydu: aš turiu mirti, turiu kentėti, turiu kovoti, priklausau nuo atsitiktinumo, esu įpainiotas į neišvengiamą kaltę“.[73] A. Suckeverio memuaruose atsiskleidžia asmeninės trauminės Holokausto patirtys, kurioms šiame darbe skiriamas ypatingas dėmesys. Netiesiogiai, per tam tikrus įvykius, netgi ironizuojant, perteikiamos nuotaikos ir būsenos – neviltis, baimė, pažeminimas, tačiau ir begalinis noras išlikti, visa savo esybe teigti gyvenimą kančios akivaizdoje.

Memuaruose *Iš Vilniaus geto* atsiveria katastrofiškas XX a. pradžios istorijos laikotarpis. Žydų tautybės asmenų persekiojimai Vilniuje prasidėjo 1941 m., jau pirmosiomis nacių okupacijos dienomis. Buvo pasitelkiamos specialios pajėgos, kurios aktyviai vykdė gyventojų represijas, bet šioje srityje aktyviausiai pasireiškė gestapas. Jo nurodymu, šią užduotį turėjo įvykdyti vokiečių saugumo policijos ir SD Ypatingasis būrys (*Sonderkommando*), kurio pagrindinis

[73] Karl Jaspers, *Filosofijos įvadas,* Vilnius: pradai, 1998, p. 21.

tikslas buvo sunaikinti visus potencialius nacizmo ideologijos priešus, ypač – žydus. Jie suiminėjo, siuntė žmones į priverstinius darbus, getą, taip pat organizavo ir vykdė masines žudynes Paneriuose. Šiuose veiksmuose dalyvavo ir lietuvių pagalbininkai (vadinamieji „baltaraiščiai“, vėliau – naciams pavaldžios lietuvių policijos batalionų, Ypatingojo būrio nariai). Norint apsisaugoti buvo įrengiamos slėptuvės (jidiš slengu jos buvo vadinamos *malinomis)* Dažniausiai tai buvo nepastebimi palėpės užkampiai ar kaminų vidus, įvairūs rūsiai, sandėliukai, netgi krosnys ir visa, kas leisdavo gyventojams kelias dienas ar net savaites išlikti saugioje vietoje. A. Suckeverio atsiminimuose vaizduojamas pirmasis susitikimas su dviem asmenimis iš vokiečių saugumo policijos, netikėtai atėjusiais į butą, kuriame laiku suspėta rasti prieglobstį *tamsiajame kambarėlyje*:

> Jaučiu, kad mano gyvenimas baigiasi, ir užčiuopiu kirvį. Pasižadu: jei chapūnas [74] mane pastebės, perskelsiu jam galvą. Štai jis jau čia. Matau juodą skrybėlę ir gražų veidą kruopščiai pakirpta barzdele. Žibintuvėliu jis apšviečia sienas ir įdėmiai apžiūri kambario kampus. Chapūnas žengia toliau, stovi į mane nugara, girdžiu jo kvėpavimą. Kirvis tarsi priaugo prie delnų. Laukiu, kada galėsiu tesėti sau duotą žodį. Laukiu, kol jis pasisuks į mane... Norėjau atkeršyti už motinos kraują.[75]

Tekste sukuriama emocinė įtampa, persmelkta laukimo ir mirties nuojautos. Žvilgsnis nukreipiamas į dabarties akimirką, jaučiant savo egzistencijos laikinumą, bet ir tvirtą pasiryžimą kovoti. Čia išryškėja stipri asmens pozicija, noras suvaldyti situaciją, įveikti ją savo paties jėgomis. Tačiau svarbiausias, pagrindinis motyvas atsiskleidžia kaip teisingumo siekimas: už „baltaraiščio“ gatvėje sumuštą motiną taip pat bus atlyginta, nors ir kitam nusikaltėliui, galbūt – savo paties gyvybės kaina. Ir čia atsiranda semantiškai itin pauzė, nurodanti ketinimą atkeršyti.

Šiame kontekste atsiveria gyvas santykis su tikrove, viskas pajaučiama labai intensyviai. Trauminio įvykio akivaizdoje sąmonė čia tampa ypač aktyvi, pasirengusi ne tik veikti, bet ir sugebanti į matymo lauką įtraukti visą aplink save supančią erdvę. Toks kalbėjimo būdas artimas kinematografijos principui, kai aplinka fiksuojama iš labai arti, susitelkiant net į smulkiausias detales. Ribinėje situacijoje žmogaus psichinė būsena pasikeičia, ji tampa labiau jautri tikrovės suvokimui. Dėl šios priežasties suaktyvėja sąmonės veikla, prabunda žmogaus esminis instinktas išlikti, kovoti už savo gyvybę.

Nacių organizuojamas žydų tautos naikinimas buvo įgyvendinamas pasitelkiant įvairius veikimo būdus. Rengiami pavieniai, vėliau masiniai areštai, žmonės be jokios priežasties suimami gatvėje, namuose ar darbo vietose. Išryškinamas ypač staigus „baltaraiščių“ reagavimas,

[74] Chapūnais jidiš slengu buvo vadinami žydų gaudytojai – nacių pagalbininkai suiminėję žydus Holokausto pradžioje (jid. *chapn* - griebti, sugauti).
[75] Abraomas Suckeveris, *Iš Vilniaus geto,* Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 24.

sugebėjimas perprasti visas įmanomas pabėgimo ir slapstymosi strategijas: „Chapūnai greitai išmoko surasti besislapstančius žydus, – dažnai jie ateidavo su kirviais ir šunimis“. [76] Ši situacija A. Suckeverio memuaruose perteikiama iš asmeninės perspektyvos. Nesaugumo jausmas, baimė būti sugautam, priverčia ieškoti patikimesnės priedangos. Iš pradžių poetas slėpėsi savo motinos namuose kamino viduje. Nurodomas tikslus vietos adresas – Ukmergės g. 14. Vėliau fiksuojamas ilgalaikės slėptuvės įsirengimas ir dramatiškos išgyvenimo joje sąlygos:

> Kartą į galvą atėjo mintis, kad po geležiniu stogu, kuris leidžiasi nuo lango, turėtų būti laisvos vietos. Jei pavyktų išpjauti angą landai ir gerai ją užmaskuoti, tai būtų galima *gyventi.* Viename kampe išlupau lentą ir padariau landą po stogu, tiesa *avietė* [77] pasirodė žemoka. Aš galėjau gulėti tik išsitiesęs ir sunkiai pasiversdavau ant šono.
>
> Įlendu kojomis pirmyn, paskui prisitraukiu lentą ir iš vidaus pritvirtinu viela, kad niekas negalėtų įlįsti. Taip savo *avietėje* pragulėjau apie septynias savaites. Vėliau ir pats netikėjau, kad galėjau ištverti taip ilgai. Stoge iškirtau nedidelį plyšį, pro jį patekdavo auksinis šviesos spindulys, kuris įkvėpė mane parašyti eilėraštį [78] *Veidai liūne*. [79]

A. Suckeverio poetinis ciklas *Veidai pelkėse* sukurtas ne po tragiškų Holokausto, Antrojo pasaulinio karo įvykių, bet tuo metu, kai dar buvo vykdomi persekiojimai ir masinės žudynės. Netgi esant mirtino pavojaus akivaizdoje, vis tiek buvo rašoma. Visas kūrinio rankraštis buvo išsaugotas poeto žmonos, vėliau paslėptas gete ir surastas tik 1990 m. Lietuvos valstybiniame archyve. Alfonsas Bukontas 1993 m. kultūros savaitraštyje *Šiaurės Atėnai* paskelbė šio ciklo vertimą iš jidiš kalbos. Literatūros istorikas Mindaugas Kvietkauskas, taip pat kalba apie išskirtines A. Suckeverio kūrybos atsiradimo sąlygas: „Būdamas pačiame katastrofos centre, patirdamas artimųjų žūtį ir ne kartą pats atsidūręs ant prarajos krašto, poetas nenustojo intensyviai kūręs. Kaip liudijama *Žaliajame akvariume*, [80] gete jį lydėjo įsitikinimas, kone mistinė nuojauta, kad galimybė išlikti gyvam tiesiogiai priklauso nuo to, ar teberašo. Ir net dar daugiau – nuo to, ar sugeba nebūties akivaizdoje kurti tikrą poeziją “. [81] Buvo rašoma giliai tikint, jog ištikimybė poezijai yra vienas iš išsigelbėjimo būdų. Jeigu ir toliau bus intensyviai kuriama, tai šita žodžio galia taip pat apsaugos nuo mirties.

[76] Suckeveris, op. cit., p. 25.
[77] A. Suckeverio knygos *Iš Vilniaus geto* vertime buvo pasirinkta specifinę sąvoką *malina* (slėptuvė) sulietuvinti ir versti “avietė”. Nors tai keistas vertimo variantas, tenka jį cituoti.
[78] A. Suckeverio atsiminimuose, dėl vertimo iš jidiš į rusų, o vėliau – iš rusų į lietuvių kalbą, palikta korektūros klaida. Tikrasis pavadinimas – *Veidai pelkėse*. Ir tai ne vienas eilėraštis, bet poetinis ciklas, apimantis 9 eiliuotus kūrinius.
[79] Suckeveris, op. cit,. p. 25 – 26.
[80] Avromo Suckeverio poetinės prozos rinkinys, išleistas Jeruzalėje 1975 m.
[81] Mindaugas Kvietkauskas, „Avromo Suckeverio poetinė rizika“ in Avrom Sutzkever, *Žaliasis akvariumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 187.

Kūryba šiame kontekste tampa išlikimo principu, galimybe išsaugoti savo individualią ir tautinę tapatybę, pratęsti žmogaus tikrąją egzistenciją.

Memuaruose *Iš Vilniaus geto* atsiskleidžia dar vienas liudijimas, jog kūryba, atkaklus poezijos rašymas ribinėje situacijoje gali padėti išlikti. Gestapo surengtos kelios žudynių akcijos, kurių metu buvo tikrinami specialūs darbo pažymėjimai (jid. *shayn*), užtikrinantys galimybę likti gyviems. Neturintys dokumento, patvirtinančio tinkamumą dirbti, žmonės buvo išvežami į Lukiškių kalėjimą, vėliau negailestingai sušaudomi Paneriuose. Vietos ir laiko atmosferą perteikia Žydų tarybos (jid. *Judenrat*) pirmininko nuojauta apie neišvengiamą litvakų lemtį: „Viskas, ką mums teko patirti, tik pradžia, bus susidorojimų, <...> žydų kraujas užlies Vilniaus gatves“.[82] A. Suckeverio prisiminimuose įtaigiai sukuriamos dramatiškos aplinkybės, žmogaus atsidūrimas ties tragiškų išbandymų riba. Iš to kyla paradoksas – bėgant nuo mirties, gyvybės išsaugojimui gelbsti karstas, vienintelė tuo metu esanti priedanga. Ši paradoksali situacija užfiksuota buvusios geto (*Mefice – Haskole*) bibliotekos kieme, Strašūno gatvėje 6:[83]

> Pradėjo temti. Ieškau vietos, kur galėčiau pasislėpti. Kieme seniau buvo įsikūrusi *Laidojimo brolija* ir stovėjo karstai. Įlindau į vieną jų, užsidengiau dangčiu. Taip, gulėdamas karste, ir sukūriau dainą *Guliu mirties patale.* [84]

Analizuodamas išskirtinę A. Suckeverio kūrybą, parašytą Vilniaus gete, M. Kvietkauskas iškelia klausimą dėl paties poeto identifikacijų – „ar jis save suvokia kaip konkrečios patirties dokumentuotoją, ar kaip bendruomenės dvasinį vedlį, ar kaip moralinį kaltintoją, ar kaip modernų menininką, bandantį bent kokia kaina įgyti estetinę distanciją. Atrodo, kad Suckeveriui netinka nė viena iš šių, arba paradoksaliu būdu tinka visos iš jų, nes kalbančiojo atskaitos taškas čia iš esmės kitoks, kitokia pati subjekto pozicija. Manau, kad ji pasirodo viename iš anksčiausių gete parašytų paradokso poetikos tekstų. Tai eilėraštis *Ikh lig in an orn* (*Guliu karste*) [85], sukurtas iš tikrųjų gulint karste kaip slėptuvėje nuo žydų gaudynių, atsidūrus tarpinėje sferoje tarp gyvybės ir mirties“.[86] Šis įvykis intensyviu žydų persekiojimo laikotarpiu, iliustruoja aukščiausią kulminacijos tašką. Karstas, mirties simbolis, kraštutinėmis aplinkybėmis, kurios reikalauja ir kitokių sprendimų, tampa gyvenimo prieglobsčiu.

---

[82] Suckeveris, op. cit., p. 33.
[83] Dabar – Žemaitijos g. 4.
[84] Suckeveris, op. cit., p. 34. Čia ir vėl vertimo klaida: originale kalbama apie eilėraštį „Guliu karste“.
[85] Guliu aš karste / lyg mediniam drabužy, / guliu. / Tebūna jis luotu / linguojamu ūžesio, / tebūna lopšiu. // Iš čia, / kur atsiskiria kūnai / nuo savajo laiko, / šaukiu aš tave, seserie, / ir balsas atstumą / įveikia. // Kodėl netikėtai karste / krūpteli kūnas? / Tai tu su manim visa. / Tavo juodas vyzdys. / Tavo alsavimas. / Tavo šviesa // Šitaip supa lemtis mus: / vakar čia, / ryt – anapus, / o šiandieną karste / lyg mediniam drabužy / žodis giedantis slepias. in *Poezijos pavasaris 2013,* Vilnius: Rašytojų sąjungos fondas, 2013, p. 141.
[86] Kvietkauskas, op. cit,. p. 190.

Kolektyvinių žudynių kontekste ypač ryškiai perteikiamos asmeninės A. Suckeverio trauminės patirtys. Pirmoji iš tokių ribinių patirčių – tai nacių surengtas pasityčiojimas – *cirkas* (taip gestapininkų buvo įvardintas šis įvykis), kuriame taip pat dalyvavo žydų berniukas ir senas rabinas, apibūdinamas kaip itin žemo ūgio, su juodu ilgu drabužiu, o „jo liesas kūnas buvo panašus į vaškinę gedulingą žvakę“.[87] Visi trys asmenys buvo sugauti ir nuvaryti prie senos sinagogos (Ukmergės gatvėje), pagrasinus ginklu išrengti nuogai ir pastatyti prie ką tik uždegto laužo:

> Mes turėjome šokti apie laužą ir dainuoti. Dainuoti rusiškai. Rabinas nemokėjo rusiškai, jis tylėjo. Pribėgo antrasis gestapininkas ir pastūmė senelį į ugnį, dūmai jį apgobė, pakvipo degėsiais. Pirmą kartą iš jo lūpų pasigirdo *oi*.
>
> Mus mušė, vertė plėšyti Toros ritinėlius ir mesti juos į ugnį. Vieną ritinėlį fašistai apvyniojo nuogam rabinui apie galvą.
>
> Kitas ritinėlis iškrito vokiečiui iš rankų ir uždengė liepsną, ugnis akimirksnį prislopo, paskui išsiveržė su nauja jėga... Berniukas verkė ir rankomis dangstėsi plaukus, kad liepsna jo pagailėtų.[88]

A. Suckeveris, aprašydamas įvykį, neperteikia emocijų, bet siekia pavaizduoti situaciją itin tiksliai. Būtent šis konkretumas leidžia išgyventi tikroviškumo įspūdį dabartyje, o dėl kalbinės raiškos santūrumo tekstas tampa dar įtaigesnis. Šis *cirkas,* skirtas pasityčioti ir sugriauti aukų žmogišką savigarbą, buvo ilgesnio siautėjimo prie Ukmergės gatvės sinagogos dalis. Tai liudija brutalus šventyklos ir religinių tekstų išniekinimas: „išilgai visos gatvės išvynioti Toros ritinėliai; ant jų buvo galima matyti automobilio padangų pėdsakai. Greta gulėjo sudraskyti ir kruvini Toros aplankalai, išsiuvinėti spalvotais šilkiniais ir sidabriniais siūlais“. [89] A. Suckeveris, apie šį įvykį 1946 m. vasario 26 d. taip pat liudijo ir tarptautiniame *Niurnbergo karo nusikaltimų tribunole*, skirtame teisti nacistinės Vokietijos politiniams ir kariniams veikėjams.

Kitas A. Suckeverio liudijimas, atskleidžiantis asmenines traumines patirtis, taip pat susijęs su nacių intencija pažeminti. Ant Šeškinės kalno surengti „sušaudymai“, kurių metu žmonės nebuvo nužudyti, tik įbauginti ir palikti pajuokai, vaizduojami kaip vieni iš sistemingų nacių veiksmų. Tai atveria ir parodo žudikų logiką, jų motyvus ir požiūrį į žydų tautą, kurią siekta ne tik fiziškai išnaikinti, bet ir palaužti jos orumą. Šis įvykis atskleidžia neišvengiamą žūties galimybę, kuri neišsipildo – viskas buvo sumanyta kaip žiaurus pokštas, siekiant pasityčioti:

> Pakalnėje mūsų laukė kiti gestapininkai. Mums įsakė pasisukti į juos nugara ir rankomis užsidengti akis. Klausydamas, kaip čiulba paukštelis, kaip užpakalyje tarška šautuvų spynos, akis uždengiau

[87] Suckeveris, op. cit., p. 30.
[88] Ibid.
[89] Suckeveris, op. cit., p. 29.

> pirštais ir pro juos pamačiau blykstelėjusią ugnį, traškesys... dar traškesys... šakos. Virtau ant žolės. Pirmoji mintis, blykstelėjusi sąmonėje: aš miręs. Įsitikinau – ne, pažvelgiau į draugus. Vienas klūpojo, kitas net nesusilenkė.
>
> Vadinasi, man lemta gyventi? Ir čia pat, už nugaros, išgirdau juoką, vokietis pasakė mums: „Tai buvo tik išdaiga, kelkitės, nuvesiu į getą“. [90]

A. Suckeveris liudija kaip dalyvis, tiesiogiai išgyvenęs Holokaustą. Dėl šios priežasties jo pasakojimas esti įtaigus ir paveikia emociškai būtent dėl autentiškų įvykių vaizdavimo. Sukuriamas laiko sulėtėjimo įspūdis, prieš numanomą mirtį tarsi nutilus stabtelima ir įsiklausoma į paskutinius girdimus šio pasaulio garsus. Situacija perteikiama itin tikroviškai, jos realumą galima pajusti netgi dabartyje. Tai skaitytojui leidžia susitapatinti su paties pasakotojo balsu ir suvokti, jog tragedija, ištikusi žydų tautą, sieja mus visus. Atsiminimai daug giliau išryškina asmenines nuostatas ir laikysenas, negu istoriniai šaltiniai, kurie tik užfiksuoja kolektyvines patirtis ir įvykius, neatskleisdami vidinės žmogaus būsenos.

Atsiveria individo laikysena mirties akivaizdoje, kai nebelieka jokios galimybės apsispręsti. K. Jaspersas, kalbėdamas apie būties nepatikimumą ir situacijas, kurios nepriklauso nuo paties žmogaus motyvų ir sugebėjimo rinktis, teigia orią pralaimėjimo galimybę: „Žmogui yra lemtinga tai, kaip jis patiria pralaimėjimą: ar jis užsimerkia prieš jį akis ir yra galutinai įveikiamas, ar įstengia jį aiškiai regėti ir suprasti, kad tai yra neperžengiama jo būties riba; ar jis griebiasi fantastiškų sprendimų ir ramina save, ar sąžiningai ir ramiai priima tai, kas nesuvokiama. Kuo tampa žmogus, priklauso nuo to, kaip jis patiria savo pralaimėjimą“. [91] Asmuo nėra pavaldus tik sau, jis visuomet priklauso nuo aukštesnių lemties jėgų. Išnykimo baimė atskleidžia, kad žmogus neišlaiko būties išbandymų, jis bijo visko netekti, tiesiog pranykti.

Tačiau netgi mirties akistatoje atsiveria laisvos valios reiškimosi galimybė, neatsiejama nuo visaapimančio noro gyventi: „Atsisveikink su savo dainomis“, – tariau sau, ir tuoj mano galvoje suskambo nauja melodija“. [92] Ir visa tai susiję su asmens laikysena, jo paties apsisprendimu, kaip būti, išsaugant savo vidinę erdvę, net kai išorinės sąlygos tampa itin dramatiškos. Filosofas Arūnas Sverdiolas, hermeneutikos atstovas, kalbėdamas apie steigtį kaip žmogišką istorinį ir kultūrinį dalyką, nurodo prigimtinį žmogaus troškimą kurti, išeinant iš primityvios fizinės būties: „Žmogus gyvena pasaulyje stokodamas ir geisdamas, jis yra savaime nepakankama, papildymo ir tęsimo reikalaujanti būtybė. Šį nepakankamumą žmogus turi įveikti, tęsdamas vitalinį ir dvasinį žmogaus būties bruožus, t.y. gimdydamas ir kurdamas. Kad tęstųsi jo

[90] Ibid., p. 47 – 48.
[91] Jaspers, op. cit., p. 25.
[92] Suckeveris, op. cit. p. 47.

fizinė egzistencija, jis turi maitintis ir gimdyti. Tačiau žmogaus egzistencija nėra tiktai biologinė. Kūryba, arba kultūra, – ne koks gatavos mūsų būties papuošalas ar praturtinimas, o esminė jos dalis, konstitutyvi veikla, papildanti esmišką žmogiškosios egzistencijos neatbaigtumą“.[93] Memuaruose *Iš Vilniaus geto* galima įžvelgti tiesioginių nuorodų, jog būtent žmogaus kūrybinis pradas teigia gyvenimą atsidūrus ties nebūties riba. Tokia perspektyva laikoma prasmingu savo egzistencijos išsipildymu, jos realizavimu.

Rašydamas memuarus A. Suckeveris atsimena savo ir kitų veiksmus konkrečiomis aplinkybėmis, tačiau dažniausiai nepateikia jokio tų veiksmų ir aplinkybių moralinio vertinimo. Siekiama kiek galima objektyviau, bet ir nevengiant asmeninės patirties fiksavimo, atskleisti Holokausto įvykius, kai griūva visos ankstesnės gyvenimo normos, žmonių prigimtinės teisės ir įprastos kasdienybės laikysenos. Atsakomybė liudyti turėjo ir kitą priežastį – gilią sužeidimo patirtį, kurios nuolatinis priminimas buvo stiprus impulsas rašyti ir tuo būdu įprasminti save. Sugrįžimas į praeitį suteikė galimybę savo išgyvenimus suvokti daug platesniame kontekste. Atmintis, išsauganti ne tik individualios patirties vaizdinius, bet ir visos bendruomenės istorijos pėdsakus, memuaruose *Iš Vilniaus geto* pasirodo kaip ypatinga kūrybinės sąmonės raiškos forma.

[93] Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga,* Vilnius: baltos lankos, 1996, p. 69 – 70.

2.1.2. Kultūrinio tapatumo išsaugojimas

Rašto kultūra, judaizmo religija ir istorija buvo pagrindinis žydų tautos identiteto įtvirtinimo ir saugojimo veiksnys, užtikrinantis senos tradicijos tęstinumą. A. Suckeverio atsiminimai pasaulinės Holokausto literatūros kontekste išsiskiria kaip vieni iš reikšmingiausių, ypač dėl to, kad juose iš tiesioginio dalyvio perspektyvos aprašomas Vilniaus geto dvasinis ir kultūrinis gyvenimas, mirčiai pasmerktų žmonių siekis kovoti prieš genocido politiką. Istorikė Rachelė Konstanian – Danzig, aptardama neginkluotos rezistencijos būdus, teigia galimybę išlaikyti žmogiškumą tragiškomis aplinkybėmis: „Vilniaus žydų inteligentijos vadovai <...> plėtojo socialinę, kultūros ir religinę veiklą, kad pakeltų žydų, įkalintų ir izoliuotų nuo aplinkos, dvasią. Tai savo ruožtu teikė žydams orumo, vilties ir savigarbos, jiems buvo lengviau ištverti nacių kankinimus ir priešintis“. [94] Nepaisant baisios situacijos, per gana trumpą laikotarpį Vilniaus gete buvo plėtojama intensyvi meninė, dvasinė ir kultūrinė veikla, suteikusi žmonėms prasmingos egzistencijos galimybę.

Vienas iš kultūrinės rezistencijos židinių buvo susijęs su teatro įkūrimu gete. Pirmasis iniciatyvą parodė režisierius Maksas Viskindas[95], drauge su kitais meno žmonėmis, tarp kurių buvo ir A. Suckeveris, paskirtas literatūrinės dalies vadovu. Jis pagrindė šį sumanymą tikėdamas, jog teatro atsiradimas paskatins žmonių norą kovoti už gyvenimą kitokiais, intelektualesniais būdais, taip pat leis įveikti nepasitikėjimą ir baimę:

> -Teatrą gete?
>
> -Taip, - įtikinėjo mane Viskindas, - mes turime pasipriešinti! Kovoti su ginklais, nepasiduoti nė minutės. Būtent gete, su aktoriais, su kuriais praeityje vaidinome. Žydų teatro istorija tvirtai susijusi su getu. Mes turime įkurti teatrą, padrąsinti geto gyventojus. [96]

Aktoriaus Šabsajaus Bliacherio palėpėje Strašūno g. 7 vykdavo pirmieji susirinkimai. Teatro sukūrimo aplinkybės (repeticijos vykdavo naktį) A. Suckeverio memuaruose nėra išplėtotos, tačiau nurodoma išsami atidarymo programa, jos dalyviai, tarp kurių paminėta geto įžymybė Chajelė Rozental ir atlikti kūriniai. Įvardijamas pirmojo koncerto repertuaras: chorinis deklamavimas pagal

[94] Rachelė Konstanian – Danzig, *Dvasinė rezistencija Vilniaus gete,* Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2006, p. 20.

[95] Remiantis kitais šaltiniais, idėja sukurti teatrą Vilniaus gete priklausė Judenrato vadovui Jakovui Gensui: „Teatrą iniciavo Jakovas Gensas 1941 metų gruodžio mėnesį – kai masinis naikinimas buvo sustabdytas aštuoniolikai mėnesių. Jis pasikvietė dirigentą Volfą Durmaškiną, baleto mokytoją Niną Geršteyn, aktorius Šabsę Bliacherį ir paprašė jų organizuoti koncertą“. Rachelė Konstanian – Danzig, *Dvasinė rezistencija Vilniaus gete,* Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2006, p. 90.

[96] Suckeveris, op. cit., p. 108.

poeto Ch. N. Bialiko kūrinį *Gana mums verkti*, Liubos Levickos atliktos liaudies dainos, Jakovo Gordono *Mirele Efros*, skambėjo klavišinių Frederiko Šopeno koncertas *Noktiurnas be – Moll*, atlikta kūrinių Stefano Zweigo *Motina Rachelė* ir I. L. Pereco *Auksinė grandinė* inscenizacija. Vėliau buvo pastatytos pjesės – Pereco Hirbšteino idilė *Žalieji laukai*, J. H. Bergerio *Vėliau*, Oto Indiko komedija *Žmogus po tiltu*. Įvykus pirmajam koncertui, išreiškiama nuostaba ir begalinis susižavėjimas Vilniaus geto menininkų pastangomis iškilti virš baisios kasdienybės, sąmoningas pasirinkimas kurti gyvenimą šalia mirties:

> To koncerto neįmanoma pamiršti. Salėje buvo mirtinai tylu, taip susirinkusieji išreiškė šventą pagarbą aukoms. Kiekvienas garsas, kiekvienas žodis priminė žuvusiuosius. Ir tuo metu šie garsai mus tarsi išvadavo iš budeliškos aplinkos. Nešė iš niūrios tikrovės, kur mus kiekvieną akimirką galėjo sučiupti ir nusiųsti į Panerių duobes.[97]

Teatras sulaukė didžiulio pasisekimo, tai buvo populiarus įvykis Vilniaus gete, vienas iš būdų skleisti kultūrinį ir socialinį gyvenimą uždaroje ir nuo išorinio pasaulio atskirtoje bendruomenėje. Tačiau Bundo [98] atstovai ir žydų ortodoksai teatro įsteigimą vertino itin priešiškai ir neigiamai. Vienas iš žydų Bundo aktyvistų, geto bibliotekos vadovas Hermanas Krukas, gavęs pakvietimą ateiti į pirmąjį pasirodymą 1941 m. sausio 18 d., *Realinės gimnazijos* salėje, esančioje Rūdninkų g. 6, dienoraštyje *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos* išreiškė savo prieštaringą poziciją: „Jaučiausi įžeistas, asmeniškai įžeistas dėl viso šito, jau nekalbant apie šventinį vakarą. Kiekviename gete galima rengti pramogas ir menas yra puikus dalykas. Bet čia, siaubingomis Vilniaus geto sąlygomis, Panerių žudynių šešėlyje, kur iš 76 000 Vilniaus žydų liko tik 15 000, šiuo metu toks renginys yra tikra gėda“. [99] Taip pat prie įėjimo į teatrą ir geto gatvelėse buvo platinamos proklamacijos su tokiu pranešimu – „Apie šios dienos koncertą: AR GALIMA DARYTI TEATRĄ KAPUOSE?“ [100] Vis dėlto kitą dieną H. Krukas savo dienoraštyje pasižymėjo, jog koncertas išties buvo vykęs, tai žmonėms suteikė daug pasitenkinimo, ypač tokiomis sąlygomis, kai atrodo, nėra galimybės atsiverti naujoms prasmėms ir estetikai. Menas pripildo žmogaus egzistenciją harmonijos ir leidžia nors trumpam pakilti virš nykios kasdienybės.

---

[97] Ibid., p. 130.

[98] Bundas – socialdemokratinė žydų partija, itin įtakinga Lietuvoje nuo XIX a. pab. „1897 m. rugsėjo 25-27 d. 13 žydų socialdemokratų atstovų surengė slaptą pasitarimą Vilniuje ir įsteigė visuotinę Lenkijos ir Rusijos žydų darbininkų sąjungą, plačiau žinomą *Bundo* (jid.Sąjunga).“ Eglė Bendikaitė, „Politinės srovės“ in *Lietuvos žydai: istorija, kultūra, paveldas,* sudarė Larisa Lempertienė, Jurgita Šliaučiūnaitė – Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 137.

[99] Hermanas Krukas, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939 – 1944,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004, p. 175.

[100] Ibid.

Izoliuotoje geto erdvėje, be kitų kultūrinių renginių – spektaklių, koncertų, literatūros skaitymų, vyko ir dailės parodos. Tragiški Holokausto įvykiai nenutraukė litvakų vizualiojo meno raidos Lietuvoje. A. Suckeverio atsiminimuose itin lakoniškai perteikiama Vilniaus geto menininkų paroda, neatskleidžiant jos meninės vertės, taip pat atsisakoma kritiško žvilgsnio ar platesnio kūrybos įvertinimo, o labiau susitelkiama ties S. Bako pirmaisiais kūrybiniais bandymais. 1943 m. teatro fojė buvo eksponuojami Rachelės Suckever peizažai, Jakovo Šuro grafika *Senasis getas*, taip pat medžio graviūros ir architektūros modeliai bei tuo metu devynmečio dailininko Samuelio Bako, vėliau išgarsėjusio visame pasaulyje, piešiniai. A. Suckeveris pirmą kartą susitiko su šiuo talentingu berniuku 1943 m. sausio vakarą, o jo sugebėjimą piešti pastebėjo mokytoja Rachelė Sarabski. Memuaruose *Iš Vilniaus geto* autorius pabrėžia S. Bako išskirtinius gabumus kurti, tęsti meninę veiklą ateityje: „Šiuose piešiniuose ir eskizuose, brūkštelėtuose ant popieriaus skiaučių, buvo kažkas man jau anksčiau matyta, tačiau, nepaisant šių vaizdų nebaigtumo, jaunojo dailininko neprilygstamai pagauta. Jaučiau, kad berniukas turi ypatingą talentą, kuris dar tik skleidžiasi“. [101] Per Velykas surengtoje parodoje, kurioje buvo eksponuojami ir naujausi berniuko piešiniai, dailės premiją laimėjo būtent šis jaunasis menininkas, visus sužavėjęs savo piešiniais, kuriuose atsispindėjo Vilniaus geto realybė.

A. Suckeverio memuaruose išsamiai, nevengiant smulkiausių detalių ir palyginimų, įamžinta ne tik šio talentingo jaunojo dailininko asmenybė (ypač idealizuotai perteikta berniuko išvaizda – šviesūs plaukai, didelės mėlynos akys, šypsena, primenanti Madonos bei trapūs, permatomi pirštai), jo išskirtinis talentas, bet vaizduojamos ir dramatiškos gyvenimo aplinkybės Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, nuolatinis bėgimas, slapstymasis ir išlikimo istorija:

> Gete Zalmanas Bakas buvo keletą mėnesių. Pusantrų m etų su mama slėpėsi vienuolyne, palėpėje. Vienuolyno prižiūrėtojas naktimis atnešdavo jiems maisto. Tikėjosi, kad taip ir pergyvens karą. Zalmanas suvokė savo padėtį ne blogiau nei suaugusieji. Per palėpės plyšį berniukas matė, kaip veda sušaudyti žydus. Turėjo pieštuką, popieriaus, tad ištisas dienas piešė. Piešė ir vasarą, ir žiemą, kai šaltis sukaustydavo jo trapius pirštukus. Sėdėjo ir piešė netgi tą dieną, kai lėktuvai bombardavo miestą ir padegė vienuolyno stogą, po kuriuo jie slėpėsi. Vos gyvi tada paliko savo slėptuvę ir, kadangi jiems daugiau nebuvo kur eiti, patraukė į getą. [102]

Pasakojama reali istorija – kunigas Juozas Stakauskas įrengė slėptuvę miesto archyve Šv. Ignoto skersgatvyje, kuriame pavyko išgelbėti S. Baką dar 14 žydų tautybės asmenų. Už šį poelgį 1995 m. rugsėjo 14 d. LR Prezidento dekretu jis buvo apdovanotas *Žūstančiųjų gelbėjimo kryžiumi*.

[101] Suckeveris, op. cit., p. 124.
[102] Ibid., p. 125 – 126.

Anot memuarų autoriaus, netgi būdamas dar visai vaikas, S. Bakas sugeba aiškiai suvokti Holokausto situaciją, tragišką žydų tautos lemtį ir neišvengiamą pavojų savo ir šeimos gyvybei. Čia taip pat akcentuojama kūryba ribinėje situacijoje, artimai susijusi su žmogaus prigimtimi ir jo gyvenimu. Filosofas Antanas Maceina kalba apie esminį žmogaus poreikį kurti, taip įtvirtinant savo paties buvimą: „Kultūrą kuria žmogus ne pripuolamai, ne žaismui ar malonumui, bet būtiniausiam savos egzistencijos reikalui. <...> Kūryba virsta žmogiškojo gyvenimo būdu: *žmogus būna kurdamas.* Ir juo intensyviau jis kuria, juo labiau jis būna ir juo prasmingesnis yra šitas jo buvimas. *Kultūrinė kūryba yra tiesioginė žmogaus gyvenimo prasmė*, *suteikianti vertingumo jo buvimui ir iškelianti žmogų viršum gamtinių padarų*.“ [103] S. Bako kūrybinė veikla taip pat įrodo ir stiprų menininko charakterį, norą kovoti ir atrasti savo egzistencijos prasmę. Tik kūryba patenkina žmogų, jį visiškai užpildo, sudaro tinkamas sąlygas tobulėti ir skleistis.

Savojoje prisiminimų knygoje *Nutapyta žodžiais*[104] S. Bakas taip pat aprašo gimtąjį Vilnių, žydų vadinamą *Vilne*, savo šeimos istoriją, ryškią Holokausto patirtį. Tai susiję su kūrybos impulsu kraštutinėje situacijoje, kaip ir A. Suckeverio tekstuose. Visų pirma S. Bakas atsiminimuose pasakoja apie *Pinką* [105]– XIX a. Vilniaus žydų bendruomenės kroniką, storu odiniu viršeliu, kurią jam atidavė A. Suckeveris ir Š. Kačerginskis kaip piešimo sąsiuvinį. Nuo to laiko dailininkas jį turėdavo visur kartu su savimi, atsivežė netgi į HKP darbo stovyklą, iškart po Vilniaus geto likvidavimo. S. Bakas prisiminimuose atveria savo ankstyvojo gyvenimo laikotarpio traumines patirtis, kurios nesąmoningai išryškėjo ir jo piešiniuose: „*Pinkas* mano gyvenime atsirado laikotarpiu, kurį per maža būtų apibūdinti žodžiais „skausmingas“, „liūdnas“ ar „tragiškas“. Tada nesąmoningai bėgau nuo grėsmingos tikrovės, nenorėjau jos įamžinti popieriuje.“[106] Toks kūrybinis darbas padeda išvengti tragiškų aplinkybių, nukreipti savo mintis ir iš tiesų tai veikia kaip vaiko savisaugos instinktas. Svarbiausias yra pats piešimo procesas, kurio metu vaikas išreikšdamas savo mintis ir jausmus išsilaisvina nuo baugios tikrovės.

Vilniaus gete taip pat klestėjo ir muzikos menas. Buvo įkurta profesionalių muzikantų sąjunga, vienijusi apie 50 narių. A. Suckeverio atsiminimuose pristatoma vakaro programa, nurodomi kūrinių autoriai ir jų pavadinimai, išryškinant tik svarbiausius faktus, be jokio platesnio konteksto. 1942 m. vasario 17 d. įvyko pirmasis simfoninis koncertas, kuriam vadovavo Volfas Durmaškinas. Jo programoje buvo atlikti Ipolito Ivanovo *Kaukazietiška siuita,* Maxo

[103] Antanas Maceina, *Raštai IX,* Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 29 – 30.
[104] Plačiau žr. Samuelis Bakas, *Nutapyta žodžiais,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009.
[105] Dabar S. Bako *Pinkas* yra eksponuojamas 2017 m. įkurtame ir jo vardu pavadintame muziejuje, veikiančiame kaip Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus padalinys. Tai pirmasis muziejus pasaulyje, skirtas šio dailininko kūrybai.
[106] Bakas, op. cit., p. 35.

Geigerio *Žydiška popuri* ir Franco Šuberto *Nebaigtos simfonijos* pirma dalis. Iš viso įvyko septynios premjeros, kurių metu skambėjo P. I. Čaikovskio *Simfonija Nr. 5*, V. A. Mocarto *Figaro vedybų* uvertiūra, Antonino Dvoržako *Simfonija Nr. 5*, Frederiko Šopeno koncertas klavišiniams ir L.V. Bethoveno *Simfonija Nr. 9*. Apibūdindamas orkestro pasirodymą, A. Suckeveris pabrėžė, jog tai skatino žmones susitelkti juos vienijančiai bendrai idėjai ir nuolatinį siekį nepasiduoti: „Kaip kalnų oras į ligonio plaučius liejosi muzika į geto kalinių sielas. Orkestras kvietė į laisvę, į kovą ir pasipriešinimą“. [107] Visi kūriniai buvo atliekami itin kokybiškai ir tai vienas iš akivaizdžių įrodymų, jog netgi geto erdvėje įmanoma tikro meno sklaida.

A. Suckeverio memuaruose atskirai iškyla garsi dainininkė Liuba Levicka, kurios dainų klausydavosi visi, ypač – Vilniaus žydų inteligentija. Neatsiejama jos repertuaro dalis buvo žydų liaudies dainos, atliekamos jidiš kalba. V. Durmaškino simfoninis orkestras statė operą, kurios pagrindinis vaidmuo turėjo atitekti L. Levickai. Šiam vakarui buvo specialiai ruošiamasi: dailininkės Uma Olkenicka ir Rachelė Suckever sukūrė scenos dekoracijas, geto siuvykloje visiems aktoriams buvo pasiūti nuostabūs kostiumai. Tačiau kartą dainininkei grįžtant į getą su maišeliu žirnių sergančiai motinai, prie vartų ją užklupo geto prievaizdas Francas Mureris, kurio įsakymu už draudžiamą maisto įnešimą į geto teritoriją L. Levicka buvo išsiųsta į Lukiškes:

> Kalėjime Liuba prabuvo mėnesį. Kasdien iš jos kameros išvesdavo žmones, sodindavo į juodus blizgančius automobilius, laukusius prie kalėjimo vartų. Ji žinojo, – į operos premjerą gete jau niekad nebepateks. Jos dienos, o gal ir valandos, suskaičiuotos. Ir Liuba dainavo kameroje žydams, laukusiems mirties. [108]

Netgi būdama įkalinta, išsaugojusi orumą ir vidinę stiprybę, L. Levicka atlikdavo dainas pasmerktiems mirti. Suvokdama ir savo pačios tragišką baigtį, ji neatsisakė muzikos, kovojo iki paskutinės savo gyvenimo akimirkos. Tuo būdu atsiskleidė jos nepalaužiama laikysena, sugebėjimas savo dvasia pakilti virš aplinkybių. Vadinasi, menas čia tampa svarbiausia priemone išlaikyti savigarbą, suvokiant, jog situacija yra be jokio sprendimo. Pastebimas ypatingas bruožas, atsiskleidžiantis A. Suckeverio atsiminimuose – pristatant konkrečius žmones, į juos sutelkiamas visas autoriaus dėmesys, dėl to pasakojimas tampa daug labiau vaizdingesnis, ne toks santūrus ir trumpas. Šiuo atveju, ryškiai perteikiamas ir pačios L. Levickos portretas, jos charakteris ir drąsa neišvengiamos mirties akivaizdoje.

[107] Suckeveris, op. cit., p. 110.
[108] Ibid., p. 132.

A. Suckeveris liudija neįtikėtinas žmonių pastangas kurti ir atlikti muziką gete. Persekiojimo laikotarpiu, kai 1941 m. žydų tautybės asmenys buvo išvaromi iš savo namų, daugelis muzikantų užkasė po žeme visus savo instrumentus. Vėliau, persikrausčius į getą, juos susigrąžino per įvairius tarpininkus ir landas pro užmūrytas geto gatveles, kurios jungė su išorine miesto dalimi. Taip pat muzikantams pavyko iš miesto į getą atgabenti pianiną, kurį surado tuščiame bute. Kiekvienas į geto teritoriją įnešė po kelias instrumento dalis, kurios buvo surinktos ir specialisto suderintos naujam skambesiui. Netgi itin glaustai perteiktas šis trumpas pasakojimas apie Vilniaus geto muzikantus, atskleidžia to meto realybę ir leidžia iš tiesų suprasti, kokiomis aplinkybėmis žmonės turėjo veikti. Tai įrodo gete buvus stiprią kultūrinę bendruomenę, kuri kovojo ir rizikavo dėl kiekvienos galimybės, esant grotestiškoms sąlygoms. Meninė kūryba ir šiuo atveju pasirodo itin svarbi, suteikianti pagrindą žmogaus egzistencijai, suartinanti jį su kitais, – tad dėl jos verta mirtinai rizikuoti.

Daugelis Vilniaus žydų inteligentijos buvo nužudyti pirmaisiais Antrojo pasaulinio karo mėnesiais. Likusieji gyvi norėjo plėtoti savo įgūdžius, skatinti kūrybingumą ir taip įprasminti savo ir kitų gyvenimą. 1941 m. vasario 17 d. Vilniaus gete įsteigta menininkų sąjunga, telkianti daugiau nei šimtą įvairių profesijų atstovų – aktorių, muzikantų, rašytojų, dailininkų. Filologas Zelikas Kalmanovičius tapo šios kūrybinės sąjungos pirmininku. Jis apibrėžė pagrindinius tikslus, kurių siekiant būtų užtikrinta menininkų galimybė laisvai reikštis:

> Pirma, išvaduoti nors dalį kūrybinės inteligentijos iš visuotinės slegiančios aplinkos – nieko nepaisant, skatinti kūrybinį darbą, prikelti dvasią žadinant geresnės ateities viltis, prisimenant žydų tautos praeitį. Antra, rasti galimybę kuriamos sąjungos nariams gauti leidimus ir materialinę paramą, surasti darbą per vietines organizacijas, padėti pinigais ir produktais .[109]

Nebūtų galima tvirtinti, jog Vilniaus geto menininkams buvo suteikiamos kokios nors ypatingos privilegijos, išskiriant juos iš kitų žmonių. Tačiau kiek tai įmanoma, skiriama parama, užtikrinanti galimybę ne tik kūrybiškai veikti, bet ir išlikti. Dėl to buvo rūpinamasi ir darbo leidimų gavimu, kai jų turėjimas lėmė gyvybę ir mirtį. Netgi tokiomis aplinkybėmis, kai bet kada galėto grėsti pavojus, buvo susitelkiama dėl kiekvieno žmogaus. Represijas patyrusiems asmenims svarbiausia atrama yra socialiniai ryšiai, padedantys lengviau atlaikyti traumos sunkumus.

A. Suckeverio memuaruose išryškinami menininkų sąjungos renginiai, labiau susiję su literatūriniu Vilniaus geto gyvenimu. Tačiau ir šiuo atveju nevengiama pernelyg lakoniško kalbėjimo, akcentuojant tik reikšmingiausius dalykus, kurie padėjo įkalintiems žmonėms oriai

[109] Ibid., p. 111.

gyventi arba išreikšti solidarumą kitų skausmui ir pažeminimui. Buvo surengtas atminimo vakaras nusižudžiusiam rašytojui Stefanui Zweigui, kuriame aktoriai skaitė ištraukas iš rašytojo kūrinių, muzikantai atliko F. Chopino *Laidotuvių maršą.* Tai pat buvo organizuojami susitikimai su įvairiais rašytojais, vykdavo literatūros skaitymai ir diskusijos. Bendradarbiaujant su geto teatru, surengti keli vakarai, skirti XIX – XX a. žydų literatūros klasikams Mendelei Mocher Sforimui, Šolom Aleichemui, Ch. N. Bialikui ir I. L. Perecui. Vėliau, 1943 m. žydų poeto Jehoješo garbei buvo surengta didelio susidomėjo sulaukusi paroda. Jos metu buvo eksponuojami per pusmetį iš žydų bibliotekų ir muziejų į getą pernešti poeto kūriniai, rankraščiai, paveikslai, laiškai, rašyti įžymiems asmenims bei savo draugams. Tačiau paroda, kaip ir daugelis kitų Vilniaus geto kultūrinių renginių, veikė nelegaliai: „Dieną jos durys buvo užkalamos lentomis, kad vokiečiai tikrindami nieko nerastų. Parodą buvo galima aplankyti tik naktį“. [110] Vis dėlto žmonės aktyviai priešinosi ir toliau intensyviai organizavo meninę ir kultūrinę veiklą, kovojo ne ginklais, bet savo talentu, žiniomis ir sugebėjimu skleisti kultūrą ten, kur nebuvo net elementarių sąlygų jai egzistuoti. Iš tokios meno renginių gausos ir įvairovės galima būtų spręsti apie žmonių norą apsisaugoti nuo griaunančio trauminių įvykių poveikio. Kultūra suteikia tvarką, saugumą, taip pat telkia bendruomenę, padeda susigrąžinti savo vertę ir išlaiko gyvenimo tęstinumą.

Netgi iš pirmo žvilgsnio baisiomis geto aplinkybėmis buvo siekiama sukurti palankesnes sąlygas meninei veiklai, skatinti kūrėjus realizuoti naujas idėjas. Literatūros ir meno skyrius įsteigė leidyklą, kuri rengdavo įvairių meno sričių kūrinių atranką ir nusipelniusiems autoriams iš anksto skirdavo užmokestį:

> Norėdama paskatinti autorius vaisingiau dirbti, literatūros ir meno skyrius įkūrė „geto leidyklą“ ir už pinigus, kuriuos pavykdavo gauti, pirkdavo iš rašytojų, dailininkų ir muzikantų jų kūrinius, žadėdamas juos publikuoti po karo. Darbai buvo įvertinami specialios komisijos ir, remiantis jos įvertinimu, autoriui buvo skiriamas honoraras. Net ir už kūrinius, kurie dar buvo nebaigti.[111]

Neįprastomis sąlygomis buvo priimami ir visai kitokie sprendimo būdai. Akivaizdu, jog taip buvo siekiama įkvėpti kuriančius žmones nepasiduoti, atkreipiant dėmesį, kad jų darbai turi meninę ir išliekamąją vertę. Tikėjimas, kad visi kūriniai bus publikuoti, motyvuoja ir suteikia prasmingumo jausmo, galimybę panaudoti savo meninius įgūdžius. Surengtas trijų meno rūšių konkursas – muzikos, literatūros ir dailės. A. Suckeveris už draminę poemą *Vaikas iš kapo* buvo apdovanotas pirmąja Vilniaus geto įsteigta literatūros premija.

[110] Ibid., p. 114.
[111] Ibid., p. 112.

Vilniaus gete buvo išplėtota ir švietimo sritis, kurioje siekta ne tik tęsti vaikų lavinimą, bet ir ugdyti etines vertybes, žydiškąjį tapatumą, skatinti tikėjimą ateitimi. Mokytojai buvo pirmieji iškėlę klausimą dėl vaikų padėties moralinio pažeminimo fizinės grėsmės akivaizdoje. Judenrate buvo įkurtas specialus mokyklų reikalų skyrius, vadovaujamas pedagogų Rachelės Broido ir Moišės Olickio. 70 mokytojų sukūrė savo organizaciją, kuri penktadieniais rengdavo diskusijas vaikų psichologijos tema, taip pat įvairius seminarus. Tačiau kalbant apie švietimą Vilniaus gete, daugiausia dėmesio skirta įvairioms ugdymo įstaigoms, išvardijant visas mokyklas ir trumpai nurodant kiekvienos bendro lavinimo bei profesinio mokymo programas. A. Suckeverio memuaruose vaizduojamas begalinis geto mokytojų pasiaukojimas, daugumai vaikų jie pakeisdavo žuvusius tėvus. Jie norėjo išlaikyti vaikų savigarbą, kad šie ateityje jaustųsi drąsūs ir įstengiantys tapti savarankiškais:

> Mokytojai tikėjo, kad išsilaisvinimas jau arti, ir siekė savo tikėjimą įskiepyti į vaikų širdeles. Jie labai stengėsi, kad vaikai išeitų iš geto ne prislėgti ir sužlugdyti, o pasitikintys, išmanantys, sugebantys visavertiškai gyventi. [112]

Išsilavinimui buvo skiriamas ypatingas dėmesys, bet ne mažiau svarbu buvo ugdyti ir vaikų asmenybes, stiprinant jų charakterį. Pedagogai atliko ryškų vaidmenį jaunų žmonių gyvenime, lavindami socialinius ir emocinius įgūdžius. Vaikai buvo motyvuojami būti aktyvūs ir siekiantys savo tikslų, jog vėliau rastų tinkamą sprendimą bet kokioje situacijoje. Netgi esant įkalintiems, buvo ruošiamasi kitam gyvenimui, jau už Vilniaus geto ribų.

Taip pat buvo aktualus ir vaikų saugumo klausimas, galimybė juos išgelbėti nuo pražūties. A. Suckeverio atsiminimuose nurodomas didelis mirtingumo rodiklis: didžiajame gete[113] 1941 m. buvo užregistruota 2712 vaikų, po metų, intensyvių žudynių laikotarpiu, vaikų skaičius sumažėjo iki 1500. Perteikiama išskirtinė geto vaikų padėtis, jų gyvenimas nuolatinio pavojaus akivaizdoje, kai bet kuriuo metu galėjo būti sugauti:

> Geto vaikas negali būti lyginamas su praėjusių dienų vaiku. Kas rado *avietę* – liko gyvas. Tėvai arba giminės, ryte išeidami į darbą, privalėjo ne tik palikti vaikui maisto, bet ir pasirūpinti, kad Mureris,

[112] Ibid., p. 107.

[113] "Vilniaus žydai buvo apgyvendinti dviejuose getuose: Mažajame (Antokolskio ir Žydų gatvės, dalis Gaono ir Stiklių gatvių) bei Didžiajame (Ašmenos, Dysnos, Ligoninės, Mėsinių, Rūdninkų, M. Strašūno, Šiaulių gatvės, dalis vienos pusės Arklių, Karmelitų, Lydos ir Pylimo gatvių). Getus skyrė Vokiečių gatvė. Į Didįjį getą suvaryta apie 29 tūkst., į Mažąjį - apie 9 tūkst., žydų". *Holokaustas Lietuvoje,* sudarė Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos gyventojų ir genocido rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 23.

> tikrindamas butus, jo nerastų. Jei vaikas našlaitis, tai rūpintis juo reikia dar labiau. Jis turi mokytis siuvėjo, batsiuvio, staliaus, kepėjo amato ir kartu lankyti mokyklą.[114]

Mokymosi sąlygos nebuvo tinkamos kasdieniam vaikų lavinimui, tačiau Vilniaus geto intelektualų pastangomis buvo vykdomi paruošiamieji švietimo darbai: „Iš karto pradėjo remontuoti apleistus pastatus ir juose kurti mokyklas. Vaikai, kiek leido galimybės, buvo aprūpinti drabužiais ir maistu, vadovėliais ir popieriumi“.[115] Vis dėlto buvo siekiama įkurti mokyklas, kad vaikai turėtų galimybę net ir būdami Vilniaus gete įgyti išsilavinimą, nors tai ir buvo nelengvai pasiekiama dėl būtiniausių priemonių trūkumo.

A. Suckeverio memuaruose taip pat įamžinta ir nuostabi Vilniaus geto mokytoja Mira Berštein. Kaip jau buvo pastebėta, kalbant apie konkrečius asmenis, prie jų labiau stabtelima, dėl to toks pasakojimas tampa atviras ir emociškai daug stipresnis. Pateikiami ne konkretūs faktai, bet ir jautrūs išgyvenimai, tikros žmonių istorijos. 1941 m. rugsėjo mėnesį M. Bernštein buvo uždaryta į Mažąjį getą su savo 130 mokiniais, iš kurių gyvi išliko tik 7. Tos dienos vakare, staiga įvykusios tragedijos akivaizdoje, M. Berštein pasikvietė vaikus ir skaitė su jais Šolom Aleichemo kūrinius. Pagrindinė gimnazija buvo įkurta maldos namuose, *Didžiosios sinagogos* architektūrinio ansamblio teritorijoje. Vėliau, spalio mėnesį čia buvo surengtas literatūrinis vakaras su rašytoju A. Suckeveriu, kuris su nuostaba prisimena naujai įrengtą šventyklą, pritaikytą mokinių poreikiams: „Pakyla, kur seniau skaitydavo Torą, buvo išpuošta žaluma, ant palangių stovėjo vazonai su gėlėmis, ant sienų kabėjo rašytojų plakatai su citatomis iš rašytojų kūrinių“. [116] Tuo metu prasidėjo dar viena žudynių akcija – į getą įsiveržę „baltaraiščiai“ suiminėjo žmones ir šaudė. Tačiau netgi esant itin stipriam triukšmui, sukuriama tyli ir rami aplinka:

> Mira grįžo į mokyklą, užlipo ant pakylos ir pasakė:
> - Vaikai! Tie, kurie nori mus sunaikinti, dabar gete. Niekas nešaukite, nebėkite, tyliau, be panikos...
> Reikia pasislėpti po maldos užuolaida. Pirmieji tegul ten lenda jauniausieji, paskui – pagal amžių, visi iki vieno.
> Visą naktį Mira stovėjo už durų. Jei chapūnai pamėgins įsiveržti į maldos namus, ji pasiaukos už visus: chapūnai pagalvos, kad vaikų čia nėra, ir pasitenkins viena auka[117].

Ribinėje situacijoje vaizduojama tvirta mokytojos laikysena, jos ketinimas veikti pagrįstas besąlygiška meile ir pasiaukojimu: vaikų gyvybė tampa daug vertingesnė už savosios išsaugojimą.

[114] Suckeveris, op. cit., p. 105.
[115] Ibid.
[116] Ibid., p. 104.
[117] Ibid.

Ir visa tai vaizduojama tikroviškai, bet ir vėl – santūriai. Toks pasirinktas kalbėjimas liudija norą atsitraukti nuo trauminių išgyvenimų ir praeities. M. Berštein atminimui 1943 m. gegužės 10 d. Vilniaus gete, A. Suckeveris parašė eilėraštį *Mokytoja Mira*.

Kultūrinės veiklos centras gete įsikūrė Strašūno g. 6[118], kuriame buvo biblioteka, skaitykla, muziejus, archyvas, statistikos skyrius ir adresų biuras, bet visa tai aprašyta labai fragmentiškai, akcentuojant žydiškų knygų likimą iš buvusios *Mefice – Haskole* bibliotekos ir skaitymo svarbą žmonių gyvenime, kai tuo metu aplinkybės buvo itin dramatiškos. A. Suckeverio atsiminimuose geto biblioteka išskiriama kaip itin reikšmingas pasipriešinimo židinys, padedantis litvakų bendruomenei atrasti savo dvasinės stiprybės šaltinius, kai buvo siekiama juos visiškai sunaikinti. Šios senos bibliotekos rūsiuose slapta rinkosi ir *Jungtinės partizanų grupės* (FPO) nariai. Hermanas Krukas tapo šios bibliotekos vadovu, pradėjęs ją atkurti, rinkdamas nacių brutaliai į gatvę išmestas knygas. Pateikiama neįtikėtina geto skaitytojų statistika – 1941 m. spalio 1 d., kai buvo nužudyta 3000 žmonių, kitą dieną paimta 390 knygų; po spalio 3 – 4 d. įvykusių žudynių, knygų skaičius išaugo iki 421. Lapkričio mėnesį gete žmonių sumažėjo beveik per pusę, nors užsisakytų knygų padaugėjo trečdaliu. Ypatingai paminėta diena, išdavus gete 100 000 knygų, pirmasis ir paskutinis bibliotekos skaitytojai buvo apdovanoti, vyko šiai progai skirtas kultūros renginys. Liudijamas akivaizdus geto gyventojų susidomėjimas skaitymu, kuris padėdavo ištrūkti iš slegiančios tikrovės į kitą erdvę:

> Daugybė žmonių, iki karo retai imdavo knygą į rankas, dabar pradėjo dažnai lankytis bibliotekoje. Knyga tapo paguoda vienatvėje, *avietėse*, pogrindyje. Prie blankios žvakelės, mėnulio šviesoje, besiskverbiančioje pro *avietės* plyšį, skaitydavo knygas. [119]

Intensyvių žudynių laikotarpiu 1941 – 1941 m. daugeliui žmonių skaitymas tapo viena iš dvasinio pasipriešinimo formų – kaip alternatyvus gyvenimo būdas, leidžiantis susitelkti į knygą ir nors trumpam nuo visko atsiriboti. Toks intensyvus skaitymas gali būti traktuojamas kaip tam tikra kultūra, savianalizės ir meditacijos forma, padedanti lengviau ištverti kasdienį geto gyvenimą. Itin sunkiomis aplinkybėmis tai viena iš galimybių atgauti psichologinę pusiausvyrą.

Atsiminimuose *Iš Vilniaus geto* vaizduojamos pastangos išsaugoti nors dalį litvakų istorinio ir kultūrinio paveldo. Apie tai pasakojama chronologiškai, nevengiant ironijos ir išraiškingesnio situacijos perteikimo, bet vis dėlto – pernelyg lakoniškai. Ir tai atsikartoja visuose A. Suckeverio memuaruose: konkretumas, faktų ir įvykių išdėstymas, fragmentiškumas,

[118] Dabar – Žemaitijos g. 4.
[119] Suckeveris, op. cit., p. 114.

neleidžiantis išplėtoti minties ir pažvelgti į tarpukario Lietuvos sostinę, nacių įkurtą getą ir žydų tragediją bei jų išlikimo būdus iš kitos perspektyvos. Vilniuje 1942 m. sausio mėnesį, Žygimantų g. 18 esančiame pastate laikinai įsikūrė reichsministro Alfredo Rosenbergo štabas, vadovaujamas *Frankfurto prie Maino Žydų klausimo tyrimo instituto* darbuotojo dr. Johanno Polio. Pagrindinės šio štabo veiklos kryptys buvo Lietuvos žydų kultūros vertybių – meno kūrinių, rankraščių ir knygų naikinimas, dalinis jų konfiskavimas ir išvežimas į Vokietijos mokslines įstaigas būsimiems tyrimams. A. Rosenbergo štabo pareigūnai nusprendė iš Vilniaus žydų bibliotekų ir daugiau nei šimto sinagogų knygas perkelti į universiteto bibliotekos patalpas[120] ir ten jas rūšiuoti bei sudarinėti sąrašus. Todėl F. Mureris iš geto atrinko grupę žydų intelektualų, iš kurių 5 turėjo mokėti jidiš ir hebrajų kalbas. Tarp jų buvo ir *Jung Vilne* grupės nariai poetai A. Suckeveris ir Š. Kačerginskis. Nuspėjamas nacių veiklos pobūdis, jog vertingiausi žydų kultūros ištekliai bus negailestingai sunaikinti:

> Aš patekau į tą penketuką. Mano tikslas buvo tik vienas: išgelbėti viską, kas įmanoma. Ką reiškia vokiečių *kultūros apsauga*, aš žinojau. Į getą jau patekdavo žinių, kad mieste ištisi butai buvo šildomi bibliotekų knygomis. [121]

Dėl šios priežasties buvo sutelkiamos bendros Vilniaus geto intelektualų pajėgos, išsaugoti vertingiausius kūrinius, taip pat įžymių menininkų sukurtas skulptūras bei paveikslus. Buvo pasinaudojama nauja galimybe aktyviai priešintis, kiek tai buvo įmanoma, slėpti kultūros vertybes, išvežant į saugesnes vietas už A. Rosenbergo štabo teritorijos ribų. Galima pastebėti, kad A. Suckeverio atsiminimuose nevengiama ironiško žvilgsnio, kaip vieno iš būdų pavaizduoti konkrečią situaciją, tai ir šiuo atveju – nacistų *kultūros apsauga* nurodo visišką jos sunaikinimą.

Knygų, archyvų, dokumentų atranka buvo vykdoma ir *YIVO* institute, kuris Antrojo pasaulio karo metais buvo paverstas kareivinėmis, o visi kultūros ištekliai netvarkingai sumesti į rūsį. Čia iš visų Vilniaus žydų bibliotekų, leidyklų, muziejų ir privačių kolekcijų atvežti spaudos leidiniai, vertingi senoviniai rankraščiai, vizualiojo meno kūriniai. Kiek ironiškai vaizduojami žydų paveldo naikinimo darbai, išskiriant kūrinius kaip labiau vertingus nei kitus: „Su Vilniaus žydų muziejais Polis tvarkėsi ne mažiau uoliai nei jo kolega Švainenbergas su žydų tauta. Jis negailestingai *rūšiavo*, atidėdamas savo muziejui retus leidinius, knygas ir rankraščius“.[122] Išryškėja pragmatinis požiūris, jog netgi žydų tautos vertybės, kurios tapo nereikalingos dr. Johano Polio moksliniams tyrimams, turi būti panaudojamos vokiečių naudai. A. Suckeverio atsiminimuose

[120] Universiteto g. 3.
[121] Suckeveris, op. cit., p. 119.
[122] Ibid., p. 120.

pateikti konkretūs klasikinės litvakų kultūros sunaikinimo faktai: Marko Antokolskio skulptūros buvo perlydytos, Talmudo spaudos matricos parduotos kaip metalo laužas po 39 markes už toną, 500 Toros ritinių išgabenti kareivių avalynės fabrikui, marmuriniai antkapiai iš senųjų žydų kapinių buvo panaudoti Vokietijos keliams grįsti, senoviškų knygų kieti viršeliai taip pat buvo skirti nacių reikmėms, knygos supirktos kaip makulatūra Vilniaus popieriaus gamyklos 19 markių už toną.

Litvakų bendruomenėje teroro sąlygomis Vilniuje atsirado daug intelektualų, kurie, nepaisydami pavojaus savo laisvei ir gyvybei, padėjo slėpti žydų kultūros vertybes, jas išsaugant visokiais įmanomais būdais. Be jau minėtų A. Suckeverio ir Š. Kačerginskio, prie šio kilnaus darbo prisidėjo ir H. Krukas, Z. Kalmanovičius, Uma Olkenicki ir kiti, taip pat ir lietuvių kilmės asmenys – VU docentė Marija Abramovič ir poetas Kazys Boruta. Tačiau išskirtinio dėmesio memuaruose sulaukia VU bibliotekininkė Ona Šimaitė[123], kuriai už pagalbą žydams Antrojo pasaulinio karo metu suteiktas *Pasaulio Tautų Teisuolės* vardas. A. Suckeverio atsiminimuose cituojamas jos laiškas, rastas geto archyve, skirtas mokytojai Ninai Gerštein, išreiškiantis lietuvių ir žydų tautos dialogą, tragiškomis Holokausto aplinkybėmis.[124] YIVO dirbusių žydų intelektualų grupė per gana trumpą laikotarpį išgelbėjo didelę vertę turinčių knygų, ypač senų rankraščių, skulptūrų ir paveikslų, jas paslėpdami sunkiai susekamose vietose:

> Pusantrų metų *išnaudojami* Rosenbergo štabe, mes su draugais iš geto kėlėme sau užduotį – išsaugoti bent dalį svarbiausių kultūros vertybių, užmūrijant jas į sienas ir rūsius, užkasant į žemę. Tikėjome, kad greitai ateis diena, kai laisvi žmonės iškas paslėptas vertybes ir grąžins jas tautai ir visai žmonijai. [125]

Taip pat buvo įkurta speciali slėptuvė, būtent senoms, parašytoms įvairiausiomis kalbomis, 5000 knygų išsaugoti. Visi kultūros artefaktai iš YIVO buvo slapta (netgi po drabužiais) gabenami į Vilniaus geto teritoriją ir ten saugiai paslėpti. Iš Smolensko muziejaus atvežti eksponatai buvo tiesiogiai iš stoties pervežti į miesto archyvą, o iš ten – vėl į getą. Tarp atvežtų rankraščių ir paveikslų buvo rusų kultūros paveldas: Perto Didžiojo auklėtojo dienoraštis, XV – XVI a. cerkvės kronikos, dailininko Iljos Repino paveiklai ir Isako Levitano peizažai. A. Suckeverio tekstuose perteikiama dar viena galimybė pernešti į getą vertingus leidinius, pasinaudojant leidimu į getą įsinešti makulatūros krosnims pakurti. Toje didžiulėje popierių krūvoje buvo paslėpti rusų

[123] Plačiau žr. Julija Šukys, *Epistolofilija: užrašytas Onos Šimaitės gyvenimas,* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016.

[124] "Brangioji Nina, atleiskite man, kad taip į Jus kreipiuosi. Jūsų pasirodymas jaunimo klube – Bialiko *Džiaugsmas,* Reizeno *Siena*, žydiškų dainų inscenizacija – uždegė ir sušildė mūsų sielas. Taip, tik geniali tauta šiais košmariškais laikais gali pasisemti tvirtybės iš tokių meninių renginių. Kartu su nuostabiu žydų jaunimu aš tikiu ir viliuosi, kad galų gale grius ir mūsų nelaimingoje žemėje įsiviešpataus tautų draugystė". in Suckever, op. cit., p. 123 – 124.

[125] Ibid., op. cit., p. 121.

literatūros klasiko Levo Tolstojaus laiškai Šolom Aleichemui, Romanui Rolandui, Maksimui Gorkiui, Ch. N. Bialikui, taip pat reti XV – XVI a. leidiniai, Teodoro Herzlio dienoraštis, Marco Chagallo piešiniai ir daug kitų vertybių. Visą savo gyvenimą skyrusi jidiš istorijai ir kultūrai Esfir Bramson – Alpernienė, savo knygoje *Prie judaikos lobio* kalbėdama apie YIVO knygų likimą, apibūdina tuos žydų intelektualus, kurie po makulatūra slėpė unikalų kultūros paveldą: „Nežinantys manė, kad tai tik seni laikraščiai, o kadangi gelbėtojai grįždavo nuolat apsikrovę popieriais, tai gete juos praminė popieriaus brigada. Tokiu vardu jie pavadinti ir Hermano Kruko dienoraštyje, kaip popieriaus brigada jie įėjo į Vilniaus geto ir YIVO istoriją“. [126] Būtent šie pasiaukojantys žmonės, suprasdami tikrąją kultūros vertę, išgelbėjo didžiausius lobius ateinančioms kartoms.

Vilniaus žydams buvo svarbi religija, nors A. Suckeverio memuaruose tai nėra labai išplėtota, pateikiami tik fragmentai, liudijantys žmonių tikėjimo raišką. Didelė dalis XX a. Lietuvos žydų tebebuvo ortodoksai, ilgus amžius gyvenantys pagal senąją judaizmo tradiciją. Tikėjimas buvo pagrindinis vidinės stiprybės šaltinis, kuriame galėjo atrasti nusiraminimą ir paguodą, nes tai buvo prigimtinė religija, suteikianti gilesnę prasmę jų gyvenimui. Religinės šventės taip pat buvo reikšminga gyvenimo dalis, kurios atspindi tam tikrą santykį su kultūra. Vaizduojama diena prieš Jom kipurą[127]1941 m. intensyvių žudynių laikotarpiu mažajame gete, kuriame išryškėja sakralinių praktikų ir maldos svarba:

> Ėjau gatvėmis. Žydai, nešini maldos reikmenimis aksominiuose maišeliuose, ėjo į sinagogą. Visuose languose degė žvakės. Daug besimeldžiančiųjų buvo chasidų sinagogoje, Didžiojoje sinagogoje ir kituose maldos namuose, lyg ten būtų saugiau.[128]

Perteikiamas akivaizdus religingų žmonių besąlygiškas pasitikėjimas Dievu, visiškai atsiduodant Jo valiai. Netgi ribinėje situacijoje yra išsaugomos vertybinės nuostatos ir pasirinkimai, kurie nekinta. D. Gailienė išryškina žmogaus pastangas įveikti sunkius traumos padarinius, atsiveriant transcendencijai: „ryšio su Aukščiausiuoju ieškojimas <...> lieka vienintelis prieinamas, kai susiduriame su neišvengiama būtinybe. Malda leidžia susitelkti ir ieškoti ryšio su aukštesnėmis galiomis, taip padėdama atsitraukti nuo situacijos destruktyvumo.“ [129] Religija Vilniaus gete buvo susiejama su dvasiniu ir fiziniu išlikimu, savos egzistencijos sutvirtinimu mirties akivaizdoje. Ir ši

[126] Esfir Bramson – Alpernienė, *Prie judaikos lobio,* Vilnius: Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2009, p. 58.
[127] Jom kipuras (hebr. Išpirkimo diena). „Tai diena, išskirtinai priklausanti dvasinei sričiai: visi, išskyrus mažus vaikus ir ligonius, visą parą laikosi griežto pasninko, negeria net vandens ir meldžiasi sinagogoje. Apsivelkama baltais drabužiais – apsivalymo ir vilties simboliu“. in Larisa Lempertienė, „Tradicinis žydų kalendorius ir šventės“ in *Lietuvos žydai: istorija, kultūra, paveldas,* sudarė Larisa Lempertienė, Jurgita Šliaučiūnaitė – Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 160.
[128] Suckeveris, op. cit., p. 59.
[129] Gailienė, *Ka jie mums*..., p. 201.

situacija vaizduojama iš stebinčiojo perspektyvos yra kiek melancholiška, išryškinanti laiko sulėtėjimo įspūdį, lėtai degančias žvakes ir tikėjimą, jog maldos namuose galima rasti prieglobstį nuo bet kokio pavojaus.

Taip pat buvo rūpinamasi ir religiniu vaikų ugdymu. Tradicinėse žydų šeimose buvo įprasta, jog berniukai mokosi religinėse mokyklose, vėliau – studijuoja Torą ir jos komentarus. Ne mažiau svarbu buvo perimti bendruomenės elgesio modelius, o aplinkoje, kur tikėjimas itin svarbus, pasiruošiama religinių įsakymų vykdymui. Nors F. Mureris Vilniaus gete uždraudė bet kokią religinę veiklą, netgi susijusią su ritualais, žmonės vis tiek neišsižadėjo savo įsitikinimų:

> Murerio nurodymu, gete negalėjo būti rabino. Melstis buvo draudžiama, uždraustos ir religinės apeigos. Bet kaip maranai ispanų inkvizicijos metais, taip ir religingi žydai neatsisakė savo tikėjimo. [130]

Žydų taryba šiuo klausimu išlaikė neutralią poziciją. Tačiau tikintys žmonės, suvokiantys religijos svarbą savo gyvenime, priešinosi šiam įsakymui. A. Suckeverio atsiminimuose apie tai kalbama itin trumpai ir giliau nereflektuojant apie religinį geto gyvenimą. Nelegaliai buvo atidarytos religinės švietimo įstaigos – pradinė berniukų mokykla (*kheder*) ir dvi religinės mokyklos (*yeshiva*) kurioms vadovavo rabinai Icikas Korniksas ir Arje Bereko. Akivaizdu, kad toks religinis mokymas formavo žydišką identitetą, tradicijos laikymasis buvo įprastas, jos nereikėjo racionaliai pagrįsti, tai buvo neatskiriama jų savasties dalis.

Vilniaus getas Europos istorijos kontekste pasižymėjo intensyviu dvasiniu ir kultūriniu gyvenimu. Žydų intelektualų pastangomis buvo kuriama meninė, kūrybinė veikla, kaip galimybė pasipriešinti gresiančiam psichologiniam bei dvasiniam nuopuoliui. Vienas įžymiausių Judaikos, Rytų Europos žydų istorijos ir jidiš literatūros tyrinėtojų Davidas G. Roskies apibūdina A. Suckeverį kaip vieną aktyviausių Vilniaus geto kultūrinės sklaidos narių: „Suckeverio organizuojami teatro vaidinimai, įvairios meno parodos, viešai surengtos paskaitos, literatūros skaitymai buvo tarsi vilties simbolis ir stiprus kūrybinis impulsas gete įkalintiems žmonėms. Dėl šios priežasties Suckeverio vardas turi būti įamžintas istorijoje“. [131] Atsiminimai *Iš Vilniaus geto* tampa svarbiu žydų bendruomenės ištvermės ir kultūrinės rezistencijos liudijančiu šaltiniu.

[130] Ibid., p. 107.

[131] David G. Roskies, *Against the apocalypse*: *responses to* catastophe *in modern jewish culture,* New York: First Syracuse University Press Edition, 1999, p. 229.

2.2. Ribinės akistatos Icchoko Mero romano naratyve

I. Mero romane *Lygiosios trunka akimirką* atsiskleidžia geto kasdienybė ir mirčiai pasmerktų žmonių siekis išlikti, visais įmanomais būdais priešintis nacių valdžios įsakymams. Pirmoje dalyje *Meilės ryšys* susitelkiama ties Izaoko ir Esteros meilės istorija, kuri yra kuriama su aliuzijomis į biblinius pasakojimu ir *Giesmių Giesmę*, taip pat į to paties pavadinimo Šolom Aleichemo apysaką. Netgi tokiomis sąlygomis, kur dominuoja destruktyvios jėgos, ketinančios sunaikinti žmogiškumo pagrindus, tikima dviejų žmonių galimybe pamilti, išsaugoti tikėjimą ateitimi ir nepasiduoti. Antroje analizės dalyje *Vidinė tikrovė* pabrėžiamas išoriškai nepastebimas žmogaus protestas, jo dvasinė laisvė, kuri nepriklauso nuo aplinkybių. Žmogus visada gali pats pasirinkti, kaip reaguoti į nepalankią situaciją, mintimis išsiveržti į kitą erdvę.

2.2.1. Meilės ryšys

Viena stipriausių žmones sujungiančių jėgų yra meilė, kuri gimsta neatsižvelgiant į jokias gyvenimo aplinkybes. Sociologas Zygmuntas Baumanas meilę palygina su mirtimi, kurios atėjimui iš anksto nėra pasiruošiama: „Tad negalima išmokti mylėti; negalima išmokti ir mirti. Ir negalima išmokti to, kas neišmokstama, – meno, kaip išsisukti nuo jų gniaužtų ir nepasipainioti jų kelyje. Meilė ir mirtis smogs, ateis laiku, tik nenutuokiame, kada šis laikas ateis. Kad ir kada pasirodo, jos visuomet užklumpa netikėtai. Į kasdienybę meilė ir mirtis visuomet įsiverš *ab nihilio* – iš nieko“.[132] Itin sunkiomis sąlygomis geto erdvėje užsimezga gilus tarpusavio ryšys, kai iš nebūties mėginama kurti naują gyvenimą, persmelktą harmonijos ir *kito* artumo ilgesio.

I. Mero kūrinyje vaizduojama dviejų jaunuolių – Esteros ir Izaoko meilės istorija, remiantis bibliniais intertekstais ir žydų literatūros klasiko Šolom Aleichemo *Giesmių Giesmės* apysaka, kurios citatos išplečia romano reikšmių lauką ir pasakojimui apie ištikimybę vienas kitam suteikia universalumo matmenį. Romanas konstruojamas pagal *tekstas tekste* struktūrinį principą, kai vienas pasakojimas yra įterpiamas į kitą, dėl to konkrečios nuorodos į *Giesmių giesmę* ar kitus šaltinius paverčia šį kūrinį intertekstualiu. Literatūrologė Loreta Mačianskaitė akcentuoja I. Mero romano kiek neįprastą kalbėjimo būdą, dėl kurios šis kūrinys tampa išskirtinis: „Atsisakydamas buities ir konkretaus meto detalių, panaudodamas įvairius intertekstinius konstruktus, Meras išrado tokį simbolinio belaikiškumo ir žmonių bendrumo sintezės variantą, kurio intelektualinė ir emocinė

[132] Zygmunt Bauman, *Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą*, Vilnius: Apostrofa, 2007, p. 23.

jėga neišsieikvojo ir per pusę amžiaus“. [133] Tai savitas ir novatoriškas romanas, pasižymintis ypatingu meninės tikrovės vaizdavimu ir modernistine stilistika.

Linijinėje romano naratyvo lygmenyje Izaokas Lipmanas tapatina save ir jam patikusią mergaitę Esterą su Šolom Aleichemo *Giesmių giesmės* personažais – Buzia ir Šimeku iš pirmosios knygos, perskaitytos dar vaikystėje. Tuo būdu I. Mero veikėjas Izaokas vaizduotėje susikuria atsvarą brutaliai geto aplinkai – idilišką pasaulį, kuriame gali skleistis jo ir Esteros jausmai:

> Vakar aš dar nežinojau jos vardo. Bet aš pamačiau ją ir prisiminiau žodžius iš Šolom – Aleichemo *Giesmių giesmės*.
> Prisiminiau pirmąją knygą, kurią perskaičiau vaikystėje, ir nepažįstamajai daviau *Giesmių giesmės* mergaitės vardą – Buzia, o sau pasiėmiau ano berniuko vardą – Šimekas.
> Panorau būti Šimekas, o jinai kad būtų Buzia. [134]

Siekiama įtvirtinti dviejų žmonių santykį, kur dominuoja priešiškos jėgos, galinčios bet kada nutraukti jų gyvenimo liniją. Nusikėlimas į vaikystę išryškina ne tik aliuziją į *Giesmių giesmę*, bet taip pat asocijuojasi su tiesos ir nekaltumo paieškomis.

Kiekvieną vakarą Izaoko ir Esteros pasimatymų vieta išlieka ta pati – vidinis geto kiemas, kur susėdama ant rąsto ir medinės dėžės. Čia sukuriama intymi erdvė, gana atokiame užkampyje, tarsi pasislėpus nuo viso pasaulio svetimų žvilgsnių. Dėmesys nukreipiamas į dabarties akimirką, lyg visa aplinka staiga nustotų egzistuoti:

> Aš šypsausi. Aš norėjau, kad ji taip atsisėstų, pritraukusi kelius. Plati suknia uždengia jos kojas, pelenų spalvos plaukai pabirę ant pečių. Aš taip galėčiau sėdėti labai ilgai ir žiūrėti į Buzią. Pasakoti nebenoriu. Kam pasakoti, jeigu galima taip sėdėti ir žiūrėti vienam į kitą.[135]

Atsiveria betarpiškas ryšys, sukuriantis galimybę bendrauti be žodžių, kai pakanka tik kito žmogaus artumo. Izoliuotoje geto teritorijoje, virš kurios tvyro nuolatinis mirties pavojus, toks bendrumo jausmas išreiškia prigimtinį asmens troškimą mylėti, aukojant save. Filosofas Antanas Maceina ypatingai išskiria tylą, kaip vienintelę sąlygą, sutvirtinančią žmonių tarpusavio ryšius: „O būna žmogaus gyvenime valandų, kada bet koks persiskyrimas yra nepakenčiamas, kada egzistencijos turi susilieti į vieną, Tada bet koks tiltas yra nereikalingas. Tada net ir žodžio esti per daug. Vietoje

[133] Loreta Mačianskaitė, „Reikšmių sąskambiai intertekstų žaidime – Icchoko Mero romanas *Lygiosios trunka akimirką“*. in *Literatūros ir kitų menų sąveika,* parengė Rūta Bruzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 299.
[134] Icchokas Meras, *Lygiosios trunka akimirką*, Vilnius: baltos lankos, 2006, p. 9.
[135] Ibid., p. 12.

žodžio tokią valandą stoja *tyla*. <...> Ir iš tikro žmones giliausiai suriša ne tai, kas pasakyta, bet tai, kas perduodama tyloje: vos jaučiamu prisilietimu, rankos paspaudimu, akių žvilgsniu arba nors pačiu buvimu šalia vienas kito“.[136] I. Mero romane dviejų žmonių ryšys, paremtas abipuse meile tampa svarbia priežastimi kovoti dėl savęs ir išlikti, kai tokiomis sąlygomis tai atrodo visiškai neįmanoma. Tik viską praradus, stengiamasi kurti savitą pasaulį, paremtą ne blogiu, o žmogiškumo principu, tuo būdu įrodant, jog tikrosios vertybės neišnyksta.

Netikėtai atsiradusi meilė, ypač žydų tautos katastrofos fone tampa išskirtinė dėl mirties neišvengiamybės. Suvokus savo egzistencijos laikinumą, per trumpą laikotarpį stengiamasi viską išgyventi kuo intensyviau. Ties nebūties riba kuriamas naujas, visiškai kitas gyvenimas, persmelktas švelnumo ir pagarbos vienas kitam. I. Mero romane vaizduojama pasikartojanti scena – Izaokas laukia Esteros šalia jos namų ant akmeninio slenksčio, apsivilkęs šviesiai mėlynais marškiniais. Ir visą laiką gyvenama tuo ilgesio jausmu, nuolatos tikint jo išsipildymo galimybe:

> Kai sėdi prie namo, ant jo akmeninio slenksčio, gali išgirsti viską: kiekvieną žingsnį, kiekvieną krebžtelėjimą, mažiausią garsą. Kai trinkteli durys, man atrodo, kad tai Buzia. Kai sušlama žingsniai, aš manau, kad tai Buzia. Kai cypteli mediniai laiptai, aš laukiu – tuoj pasirodys Buzia.
>
> Jos nėra, ji neišeina. Gal iš viso nėra Buzios? Gal man pasivaideno *Giesmių giesmė*, pirmoji knyga, kurią aš perskaičiau vaikystėje?
>
> Vėl sugirgžda durys, vėl sušlama žingsniai ir cypteli seni mediniai laiptai. Dabar jinai turi išeiti. Negali būti kitaip.
>
> Taip, tai Buzia.[137]

Atidžiai įsiklausoma į aplinkos garsus, pajaučiant net tolimiausio aido gaudesį. Atrodo, kad visa erdvė persismelkusi jos buvimu, kiekvienas garsas primena Esterą. Tokia meilė užpildo žmogaus egzistenciją, atverdama pilnatvės ir vidinės laisvės perspektyvą. I. Mero pasirinktas poetinis kalbėjimas išryškina gilesnį santykį su tikrove, kurioje išsiskiria asmens laikysena, peržengianti įprastus geto dėsnius. Šiame kontekste iškyla svajojantis žmogus, pulsuojantis būties geismu ir siekiantis vienovės, su kuriuo išpildytų savo pašaukimą – mylėti ir tuo būdu atgimti kitame. Filosofas Martinas Buberis kalba apie betarpišką dviejų asmenų santykį, tik atsiveriant vienas kitam sukuriamas meilės ryšys: „Pamatinis žodis *Aš – Tu* gali būti sakomas tik visa esybe. Aš negaliu vienas pats surinkti ką nors ir sulydyti į vientisą esybę, bet ir be manęs to niekas negali padaryti. *Aš* tampu *Aš* tik tavajame *Tu*; tapdamas *Aš*, sakau *Tu.* Tikras gyvenimas visuomet yra susitikimas“. [138]

[136] Antanas Maceina, *Raštai III*, Vilnius: Mintis, 1990. p. 445-446.
[137] Meras, op. cit., p. 11.
[138] Martin Buber, *Dialogo principas I : Aš ir Tu,* Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, p. 80.

I. Mero romanas taip pat kalba apie pamatinę dialogo situaciją – meilę vienas kitam, kuri iškeliama kaip didžiausia vertybė, be kurios neįmanoma išsaugoti žmogiškumo.

Romane *Lygiosios trunka akimirką* aprėpiamas XX a. pradžios istorinis laikotarpis, susijęs su Holokausto įvykiais, tačiau dėmesys labiau sutelktas į veikėjų emocines ir psichologines būsenas bei jų elgesio motyvus. Bet kokiu atveju vengiama buitiškai vaizduoti geto tikrovę, kasdienio gyvenimo aplinką. Čia svarbu pažymėti I. Mero siekį perteikti žmogaus dvasios stiprybę, kovą prieš nesuvokiamą blogį ir meilės pergalę.

Vienas gražiausių romano epizodų siejamas su gėlėmis, kaip Izaoko meilės išraiškos forma. Nėra jokios abejonės, kad I. Mero romanas pasižymi istorinių faktų tikslumu, taip pat meniškai perkurta tikrove. Kūrinyje vaizduojami įvairūs žydų tautos orumą pažeidžiantys įsakymai, tarp kurių galima paminėti draudimą į geto teritoriją įsinešti gėlių. A. Suckeverio atsimimuose *Iš Vilniaus geto* taip pat yra nurodytas šis gėlių draudimas. Tai I. Mero fikciniame naratyve pasitelktas ir meniškai interpretuotas geto tikrovės faktas. Vis dėlto pasirenkama nepaklusti nustatytai tvarkai – vakare grįžtant su vyrų *darbo kolona* ir laukiant prie pagrindinių geto vartų, slepiamos laukuose prisiskintos gėlės, skirtos Esterai:

> Mano užantyje – puokštė gėlių.
> Aš paprašiau sargybinį, ir jis man leido nubristi toliau į pievą, o ji mirgėjo ramunėmis, kaip žalia staltiesė baltom dėmėm ir geltonais taškeliais. Aš roviau gėles saujomis kartu su žole. Man atrodė, kad visą pievą surinksiu ir nusinešiu. Paskui atsiminiau, kad pievos nusinešti negalima. Tada išbarsčiau visas gėles. Man buvo gaila jas barstyti, bet aš turėjau surinkti tiktai nedidelę puokštę, todėl ji turėjo būti labai graži, rinktinių gėlių. [139]

Itin tapybiškai vaizduojama didžiulė pieva, ten augančios baltos ramunės ir prieš akis atsiveriantis gamtos grožis. Čia reiškiasi stiprus estetinis išgyvenimas, lydimas džiaugsmo ir spontaniškos reakcijos į aplinką. Pajaučiamas harmonijos ilgesys, noras visa tai atsinešti į nykų kasdienį geto pasaulį. Tekste dominuoja ne objektyvios tikrovės suvokimas, o emocinis ir poetiškas jos interpretavimo variantas.

Diena po dienos pasikartoja nesėkmingas Izaoko bandymas įeiti pro vartus su gėlėmis ir likti nepastebėtam geto sargybinių. Jis yra susekamas ir kiekvieną kartą už bausmę paskiriama vis daugiau rimbo kirčių. Toks Izaoko poelgis liudija neabejotiną jo atkaklumą ir begalinę meilę – dėl Esteros yra rizikuojama, netgi sutinkama kentėti. Kol vieną dieną vyrai paslepia po savo nudriskusiais marškiniais po vieną gėlės žiedą ir atneša į getą Izaokui: „Jie duoda man gėles, ir aš renku jas į puokštę. Kiekvienas duoda tik po vieną gėlę, bet jos tokios gražios, gaivios ir nė kiek

[139] Meras, op. cit., p. 61.

neaplamdytos. Mano puokštė didelė... Tokios niekada nebūčiau surinkęs. Niekada. Apsižvalgau, bet vyrų jau nebėra. Aš stoviu vienas su didele puokšte gėlių.“ [140] Romane I. Meras įamžina mirčiai pasmerkto asmens sugebėjimą rinktis ir apsispręsti: net baisiausiomis sąlygomis egzistuoja meilė, aukojimasis dėl kitų ir atsidavimas – žmogaus sielos sunaikinti neįmanoma.

Izaokas įteikia visą puokštę baltų ramunių savo mylimai Esterai. Ši scena vaizduojanti mergaitę su ramunėmis, taip pat simboliška – ji skabo kiekvienos gėlės žiedlapius, burdama ne tik iš meilės, bet ir iš gyvybės, nujausdama artėjančią Izaoko mirtį. Vis dėlto labiau susitelkiama ties abipusių meilės viltimi geto erdvėje:

> Taip, taip – ne, taip – ne...
> Aš turėčiau bijoti, kad nebūtų – ne.
> Ji, Estera, galbūt iš tiesų bijo. Žiedlapių nebedaug, ir ji skabo juos per daug lėtai.
> Ji – galbūt... Iš kur ji gali žinoti.
> Bet aš nebijau.
> Ji gali imti ne tik didžiausią, ji gali imti visas gėles, kiekvieną gėlę iš eilės, ir visos pasakys tą patį žodį.
> Taip, taip, taip, taip.
> Gėlės negali pasakyti kitaip.
> Gėlės žino. [141]

Skaitant romaną *Lygiosios trunka akimirką* atsiskleidžia savitas modernisstinis I. Mero rašymo būdas, prozos kalba savaip poetizuota – svarbus ritmas, grafinis išdėstymas, pauzė. Dar vienas poezijai būdingas požymis atsiranda ir kuriant daugiareikšmius įvaizdžius, tarp kurių galima paminėti gėles. Kūrinyje jos tampa metafora, išreiškiančia Esteros ir Izaoko jausmus, gete atimtą gyvenimo džiaugsmą, taip pat mergaitės grožį, jos trapumą. Išryškėja simbolinis romano literatūrinės kalbos lygmuo, kuris įtakoja bendrus naratyvo konstravimo principus, teksto kompoziciją. Toks pasirinktas istorijos pasakojimo variantas peržengia tradicines prozos žanro ribas. Dėl šios priežasties norint tekste suvokti tam tikras reikšmes, neužtenka vien prozos skaitymo įgūdžių ir būtina prisiminti poetinės kalbos normas.

I. Mero romano ištrauka primena eiliuotą poezijos kūrinį, nors skaitant nėra jaučiamas rimas, kuris tikrai nėra vienintelis ir būtinas eilėraščio bruožas. Kaip yra žinoma, poezija gali būti parašyti ir laisva verlibro eilėdara, kuri neturi aiškių savybių, skiriančią ją nuo prozinės kalbos. Taip pat šiame teksto fragmente pasireiškia itin svarbi pauzė, būdinga ir poezijai. Šiuo atveju nors prozos teksto atkarpoje galima pajusti aiškų ritmiškumą, nors jis nėra apibrėžta metru. Ir čia sakiniai yra

[140] Ibid., p. 65.
[141] Ibid., p. 67.

perkelti į atskiras eilutes, tarp kurių atsiradusios pauzės suteikia joms nepriklausomumo, poetinės ir egzistencinės reikšmės.

Prieš lemiamą šachmatų partiją su geto komendantu Šogeriu vaizduojamas paskutinis Esteros ir Izaoko susitikimas. Ir šioje situacijoje perteikiamas atsisveikinimo momentas, lydimas švelnumo ir skaidraus liūdesio:

> Ir mes vėl nutylame.
> Daugiau kalbėti nereikia.
> Mes tylime ilgai.
> Esteros lūpos saldžios kaip medus.
> Esteros skruostai švelnūs kaip aksomas.
> Esteros akys drėgnos ir ašara sūri.
> Mano rankos stipriai glaudžia Esterą. Jos labai reikalingos, mano rankos, ir aš negaliu jų atplėšti. Bet reikia. Reikia, reikia, reikia... Aš girdžiu tylų balsą, kurs šaukia mane. [142]

Subtiliai atskleidžiamas mergaitės grožis ir šie palyginimai iš *Giesmių giesmės* tai dar labiau pabrėžia. Fizinis artumas, pirmasis prisilietimas nėra išreiškiamas atvirai – pasitelkimas poetiškas kalbėjimo būdas, leidžiantis tekste sukurti gilių jausmų sugestiją. Nors vėliau skaitant tampa akivaizdu, jog Izaokas žuva, tačiau I. Meras romane išvengia tiesioginio mirties vaizdavimo ir tai yra stiprioji kūrino pusė – sugebama apeiti drastiškas situacijas, panaudojant visai kitas raiškos priemones.

Romano pabaigoje nėra konkretaus atsakymo, kas galėjo nutikti Esterai ir Izaokui, tik nurodoma Šolom Aleichemo citata iš *Giesmių Giesmės* finalo, kuriame neleista sužinoti, ar apysakos pagrindiniai veikėjai Buzia ir Šimekas vėl bus kartu: „Pabaiga – liūdnas akordas? Pradžia, net liūdna, – geriau už džiaugsmingiausią pabaigą? Kartais pradžia gali būti pabaiga, o pabaiga – tiktai pradžia“. [143] Žydų literatūros intertekstai suteikia I. Mero romanui kultūrinio išskirtinumo, tačiau taip pat leidžia įrašyti XX a. lietuvių literatūros kontekste kaip vieną iš originaliausių modernistinių romanų. Ties nebūties riba užsimezgęs meilės ryšys liudija neabejotiną žmonių gyvenimo aistrą ir norą išlikti, pasinaudojant kiekviena akimirka – tai jų pasipriešinimo sugniuždymui būdas.

[142] Ibid., p. 184.
[143] Ibid., p. 190.

2.2.2. Vidinė tikrovė

Netikėtai patekus į ribinę situaciją, siekiama iš jos išeiti. Viena iš galimybių – susikurti alternatyvų vidinį pasaulį. Tai veikia ir kaip psichikos apsauga nuo naikinančio traumos poveikio. Žydų kilmės Vienos universiteto psichoterepeutas Viktoras E. Franklis, pats išgyvenęs Holokaustą, siekė apibendrinti Antrojo pasaulinio karo patirtis ir atsakyti į klausimą, kaip visa tai įmanoma ištverti. Jis akcentuoja žmogaus dvasinio gyvenimo būtinumą, net ir sunkiausiomis akimirkomis sugebėjimą rasti savyje prieglobstį: „Nors jautrūs žmonės, nuo mažens įpratę prie dvasiškai veiklios egzistencijos, labai skausmingai išgyvena sunkias išorines <...> aplinkybes, bet jų dvasinė būtis pažeidžiama mažiau <...> Juk kaip tik jie gali pasitraukti nuo baisios aplinkos į dvasios laisvės ir vidinių turtų karalystę.“[144] Intensyvus vidinis gyvenimas tampa lyg atsvara nepakeliamai geto realybei, iš kurios įmanoma išsiveržti pasitelkiant vaizduotės kuriančią galią.

Romano *Lygiosios trunka akimirką* situacijos daugiausiai paremtos Vilniaus geto istorija. I. Mero veikėjai turi savo prototipus – įžymi dainininkė Liuba Leviska romane virsta Ina Lipman, Vilniaus geto partizanų vadas Icikas Vitenbergas – Hiršu Mitembergu, lenkų kilmės Janekas, laisva valia atėjęs į getą taip pat yra pasiskolintas iš A. Suckeverio atsiminimų *Iš Vilniaus geto.* Paneriai, Kalvarijų gatvė, Trijų kryžių kalnas nurodo, kad tai Vilniaus miestas. Nesistengdamas tiksliai atkurti istorinių įvykių (pavyzdžiui – Vilniaus geto teatro ar *Jungtinės partizanų grupės*) I. Meras atveria vidinį žmogaus pasaulį. Ypač ryškiai pabrėžiamas pasmerkto asmens pastangos išsaugoti savo tvirtą laikyseną, netgi tokiomis sąlygomis, kur žmogiškumas gali būti sunaikintas. Todėl atsisakoma priimti *logišką* geto tikrovę, susitelkiant ties savo vidinio gyvenimu, kuriame iškyla artimo žmogaus vaizdinys:

> Žinau, kad galėčiau pasakoti apie kitką, apie geto gyvenimą, kuris, sako, yra sunkus gyvenimas. Galėčiau pasakoti apie mūsų darbą. Tai sunkus darbas. Galėčiau apie tai, ką valgome ir ką valgome. Nenoriu.
>
> Kiekvienas daro tai, kas jam paskirta. Kam skirta – eina į lagerius dirbti. Ten dirbu ir aš. Kas lieka gete – irgi dirba. Jie nori, kad visi būtų pavalgę, apsirengę ir kad galėtų eiti į lagerius. Kiekvienas užsiėmęs ir dirba, ką turi dirbti.
>
> – Aš – toks pat kaip kiti.
>
> Bet niekas negali man uždrausti prisiminti žodžius iš *Giesmių giesmės* ir galvoti apie savo Buzią, apie Esterą.[145]

[144] Viktor. E. Frankl, *Žmogus ieško prasmės,* Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2016, p. 45.
[145] Meras, op. cit., p. 32-33.

Šiuo atveju galima būtų teigti, jog išorinės sąlygos neįtakoja asmens savijautos, jis visada gali pasirinkti, kaip reaguoti į aplinką. Žmogaus elgesio būdas priklauso nuo jo paties laisvos valios apsisprendimo – kokią poziciją rinktis, esant įkalintam– pasiduoti ar išlaikyti savigarbą ir vidinę autonomiją. Jokie apribojimai negali sukaustyti žmogaus sielos, jis nėra tik aplinkos suformuotas objektas, bet sąmoningai veikiantis asmuo. Ir pasmerktas nykiai geto egzistencijai gali išvengti jos naikinančio poveikio, jeigu sugebama rasti savyje atramos centrą.

I. Meras išryškina vieno iš pagrindinių romano veikėjų Izaoko Lipmano vidinio gyvenimo perspektyvą. Būtent per jo refleksijas skleidžiasi ketinimai ir norai, išreiškiami liūdnu, kiek ilgesingu kalbėjimu. Izaoko atmintyje išlaikomas Esteros regėjimas ir visai nesvarbu, kad jos šią akimirką fiziškai nėra – dvasinė mylimosios būtis padeda išlikti, taip pat suteikia galimybę nors trumpam pajusti egzistencijos pilnatvę. Viktoras E. Franklis išskiria tokią dvasinę veiklą, kaip turinčią išskirtinės svarbos paniekinto žmogaus gyvenime, kai atrodo, nėra jokios išeities, visada galima nukreipti savo žvilgsnį mylimojo link: „Suvokiu, kad žmogus, kai jam šiame pasaulyje nieko nebelieka, gali būti – tegul tik akimirksnį – laimingas, iki širdies gelmių atsidavęs mylimo žmogaus paveikslui. Niūriausiomis aplinkybėmis, įstumtas būsenon, kai neįmanoma savęs išreikšti jokia veikla, kai tegali vien deramai kentėti – garbingai kentėti, – net tokiomis aplinkybėmis žmogus geba realizuotis kontempliuodamas.“ [146] Šiame kontekste vidinė tikrovė įgyja didesnę persvarą, nei išorinis geto pasaulis, kuris yra skausmingai patiriamas ir suvokiamas racionaliai, tačiau jo atžvilgiu įgyjama vidinė distancija.

Geto erdvėje stengiamasi atsiriboti nuo žiaurios dabartinės egzistencijos, pasineriant į savo nesunaikintą vidinį gyvenimą. Tai atitinka ir kultūrinės rezistencijos svarba Vilniaus gete, liudijama A. Suckeverio atsiminimuose *Iš Vilniaus geto* – kultūra taip pat sustiprina vidinio pasipriešinimo ir distancijos galimybę. Literatūros kritikas Algis Kalėda apibendrindamas lietuvių kritikų atsiliepimus, išskiria romano *Lygiosios trunka akimirką* savitą vaizdavimo būdą, kai susitelkiama ties dviem atskirais pasauliais: „Kritikos straipsniuose, recenzijose dažniausiai nurodomas rašytojo polinkis į abstraktokus apibendrinimus, simboliškumą, dviplanę naraciją, kuri eksponuoja ir empirinę (išorinę), ir emocinę (vidinę) tikrovę“.[147] Taip pat autorius remiasi ir Rimvydo Šilbajorio monografija *Žodžiai ir prasmė*: *literatūra šiandien Lietuvoje*, kurioje jis I. Mero romaną palygina su Antanos Škėmos kūryba dėl to, kad abiejų rašytojų prozoje matyti du svorio centrai, kurie tarpusavyje santykiaudami keičia vienas kito pobūdį.[148] Psichologiškai nutolus nuo aplinkos, mintyse vis sugrįžtant prie tam tikrų svarbių praeities išgyvenimų, vidinė tikrovė

[146] Frankl, op. cit., p. 47.
[147] Algis Kalėda, „Icchoko Mero prozos žanrinės modifikacijos“ in *Icchokas Meras: žinomas ir nežinomas meistras*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 62.
[148] Ibid.

tampa dar labiau intensyvi. Tokia yra dvasinė laisvė, kurios neįmanoma atimti, ji formuoja žmogaus gyvenimą ir net kančios akivaizdoje suteikia prasmę gyventi ne vien dėl savęs:

> Viskas netiesa.
> Nieko nėra aplinkui.
> Aš – Šimekas.
> Estera – Buzia.
> Šimekas bėga pasitikti savo Buzios.[149]

Iš sąmonės lauko yra išstumiama visa, kas yra brutalu ir kas galėtų pažeisti asmens tapatumą, jo savivoką ir santykius su kitais žmonėmis. Klinikinės psichologijos tyrimuose yra išskiriama viena iš traumos proceso fazių – neigimas, kuris pasireiškia ir I. Mero kūrinio ištraukoje. Iš to kyla pastangos nors trumpam viską užmiršti, apie sunkias išorines aplinkybes negalvoti. Tokiu būdu psichika yra apsaugota, bet tik su viena sąlyga – jeigu negatyvūs žmogaus prisiminimai laipsniškai bus integruoti į psichinio gyvenimo visumą ir šioms patirtims bus suteikta prasmė.

Dvasinis gyvenimas I. Mero romane taip pat yra susijęs su laiko bei vietos kaita. Išreiškiamas noras išsiveržti į kitą erdvę ir visa tai asocijuojasi su prarastos laisvės ilgesiu. Kuriama alternatyvi tikrovė, kaip opozicija tragiškai geto realybei, kurioje išnyktų Holokaustą liudijantys ženklai. Ir čia santykis su Antrojo pasaulinio karo istorija atsiskleidžia per Izaoko laikyseną, nesutinkančio pripažinti nacių valdžios iš prigimties laisvai žmogaus sielai:

> Aš užsimerkiu.
> Aš viską užmirštu.
> Aš labai noriu, kad mes išeitume į plačią žydinčią pievą, susėstume ant minkštos žolės ir aplinkui nieko nebūtų.
> Negalima.
> Getas aptvertas.
> Prie vartų stovi sargybiniai.
> Negalima[150].

I. Meras perteikia neabejotiną žmogaus atkaklumą prieš geto tikrovę ir suvokimą, jog pakeisti situacijos iš esmės yra neįmanoma. Intensyvi vidinė kova išlieka kaip vienintelė galimybė išreikšti savo poziciją. Priimama teisinga nuostata į šį priverstinį egzistencijos apribojimą, savo mintimis išsiveržiant už geto ribų. Čia ir vėl pasitelkiamas kitoks grafinis išdėstymas, kuris labiau primena

[149] Meras, op. cit., p. 182.
[150] Ibid., p. 33.

eilėraščio formą – šioje romano ištraukoje kiekvienas sakinys yra nukeliamas į atskirą eilutę. Skaitant galima pastebėti, jog tarp eilučių („Negalima. / Getas aptvertas. / Prie vartų stovi sargybiniai. / Negalima.“) sukuriamos itin reikšmingos tekstui pauzės, kurios sustiprina aklavietės pojūtį, du kartus pakartojant tą patį neiginį. Dėl neilgų frazių sukuriamas tolygus ritmas, pasižymintis greitu tempu. Tokiomis kalbos priemonėmis išreiškiamas žmogaus buvimo ribinėje situacijoje potyris.

Romane *Lygiosios trunka akimirką* atsiskleidžia vienas iš pagrindinių naratyvo lygmenų, kuriame Izaokas [151] – jauniausias Abraomo Lipmano sūnus, žaidžia šachmatų partiją su Šogeriu. Tarp Izaoko tėvo ir geto komendanto sudaryta žodinė sutartis: jeigu berniukas laimės, bus sušaudytas, tačiau jam pralaimėjus, visi geto vaikai bus nužudyti. Todėl siekiama baigti lygiosiomis, tokiu būdu išsaugant savo ir vaikų gyvybę.

Šios partijos veiksmo laikas yra konkrečiai apibrėžtas, jis tęsiasi vieną vakarą iki vidurnakčio, kuriame susirinkę geto žmonės stebi dvikovą – žaidimą iš gyvenimo ir mirties. I. Mero romane išryškėja gėrio ir blogio metaforos, perteikiamos per šachmatų figūras – baltosios atstovauja Izaoką, o juodosios – Šogerį. Galima pastebėti, kad čia atsiskleidžia kova dviejuose lygmenyse: viena vyksta tarp juodų ir baltų medinių figūrų, kita – tarp berniuko ir geto komendanto. Šogeris provokuoja Izaoką pateikdamas jam įvairius klausimus, siekdamas įbauginti, sunaikinti jo orumą, bet mintyse jis atremia tokią priešininko poziciją:

> Šogeris staiga prakalbo tyliai, vos ne pašnibždom:
> Kas būtų, jeigu aš sėdėčiau tavo vietoje, o tu ant mano kėdės?.. Prisipažinsiu, aš turbūt labai jaudinčiausi. O! Dieve mano… Visa laimė, kad to negali būti. Tiesa?
> „To iš tikrųjų negali būti, bet aš turiu galvoti ne apie tai. Turiu užmiršti viską. Kodėl aš negaliu užmiršti viso pasaulio? Todėl, kad Šogeris sėdi savo kėdėj ir galvoja, kad visas pasaulis – jo? Ar jo pasaulis? Ar jis gali daryti su juo, visu pasauliu, ką tik nori?“[152]

Tiesioginės ir subjektyvios Izaoko patirtys šio intensyvaus žaidimo metu atsiskleidžia vidinio monologo forma, kuri būdinga modernistiniam romanui. Literatūros teoretikas Nerijus Brazauskas apibrėžia, jog vidinis monologas – tai „pasakojimo technika, leidžianti vaizduoti personažo mintis, jausmus, prisiminimus, emocijas sąmonės plotmėje; jos skiriamasis bruožas – personažo viduje vykstantis dialogas su savimi; tai mėginimas pasakojimą perteikti sąmone; tai dažniausiai

[151] Itin išsamiai aprašytas Naujojo Testamento ir I. Mero romano sąsajos, išskiriant Izaoko asmenybę Loretos Mačianskaitės straipsnyje „Trys Izaoko kalbinimai lietuvių literatūroje“ *Literatūra,* Nr. 45 (1) , 2003, p. 67 – 70.
[152] Meras, op. cit., p. 46.

pasakojimas vienaskaitos pirmuoju asmeniu, tai žodinė sąmonė, išsakoma vidiniu pokalbiu.“[153] Šiame I. Mero romano fragmente vidinis monologas išskirtas kabutėmis, jo tėkmę nurodo Izaoko vidiniai klausimai, į kuriuos nėra jokio atsakymo. Visų pirma tai siejama su psichiniu paties veikėjo gyvenimu, išryškinant Izaoko laikyseną, jo sąmoningą pasirinkimą nepriimti dabartinės situacijos, jaučiant nepasitenkinimą ir netgi pyktį. Ir čia itin ryškiai pabrėžiamas noras ne viską užmiršti, bet ir įveikti, žaidžiat atrasti neįmanomą išeitį iš tragiškos padėties.

Šioje kovos situacijoje yra sukuriamas vidinis atstumas, leidžiantis bent mintimis nutolti, negirdint priešininko replikų, kurių turinys iš esmės kartojasi; žmonės rasiniu principu yra skirstomi į atskiras kategorijas (vokiečiai – arijai, kilmingieji, o žydai – žemiausia rūšis). Šogeris perteikiamas lyg valdovas, istoriškai stipresnis nuo kurio viskas priklauso, jis gali nuspręsti, kas gyvens, o kas turi pralaimėti ir mirti. Izaoko tylėjimas viso žaidimo metu liudija orumo išlaikymą – netgi jausdamasis paniekintos žydų tautos atstovas, jis neatsikerta geto komendantui, bet susitelkia ties savo tikslu pasiekti lygiąsias, o svarbiausia – ištrūkti į kitą, laisvo pasirinkimo erdvę:

> „Aš negirdžiu, ką jis kalba, ir toliau visai nesiklausysiu. Tegul kalba, ką tik nori, jis žino, kad niekas neprieštaraus.
> Jis – karalius...
> Jo žodis – karaliaus žodis...
> Mano reikalas – šachmatai.
> Blogai, kad aš neturiu teisės nei išlošti, nei pralošti, o lygiosios... Ar jos bus kada nors? Kaip aš norėčiau atsistoti, išmėtyti figūras ir išbėgti į didelį žydintį lauką...“[154]

Ir šitas žydinčio lauko – pievos motyvas pasikartoja visame I. Mero romane, kaip vienintelė vieta, kurioje norėdama išsigelbėti keliauja žmogaus siela. Literatūros kritikė Elena Nijolė Bukelienė aptaria veikėjo Izaoko bandymą vaizduotėje atkurti netolimos praeities įvykius, vėl iš naujo savo viduje išgyvenant gamtos teikiamą džiaugsmą, nors visa tai pasireiškia kaip romano poetinė konstrukcija: „Tai metaforiška laisvės deklaracija. Retrospektyvieji fragmentai ir grąžina jį į tas dienas, kai bandė savo mylimajai Esterai slapta įnešti į getą nors vieną ramunės žiedą“. [155] Pastebint Izaoko minčių ir jausmų raišką, apskritai – intensyvų dvasinį gyvenimą, galima paminėti, jog I. Meras sukūrė ryškų ir savitą šio jaunuolio charakterį. Nors ne visi romano *Lygiosios trunka akimirką* veikėjai turi individualesnius bruožus, Izaokas vaizduojamas intensyviai mąstantis, kilnus,

[153] Nerijus Brazauskas, *XX a. lietuvių modernistinis romanas: raidos ir poetikos linkmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 71.
[154] Meras, op. cit., p. 57-58.
[155] Elena Nijolė Bukelienė, *Tarp skaitytojo ir rašytojo,* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 68 – 69.

ginantis universalias žmogaus vertybes lyg ryški opozicija geto komendantui Šogeriui, negailestingam ir ciniškam budeliui.

Svarbiausia romano *Lygiosios trunka akimirką* skleidžiama mintis – savo vidine tikrove galima likti stipresniu už visas aklavietes ir rasti egzistencinę išeitį. I. Meras yra šviesios pasaulėžiūros autorius, teigiantis žmogaus galimybę netgi tragiškiausiomis geto sąlygomis išsaugoti vidinę laisvę. Distancija traumuojančios realybės atžvilgiu galiausiai padeda atrasti šios laisvės pasiūlytą išeitį, alternatyvą – nors ji reiškia paties asmens pasiaukojimą, tačiau ne jo sužlugdymą. Dvasinis žmogaus gyvenimas įgyja didesnę persvarą ne tik lemtingo išbandymo valandą, bet ir kasdienės kovos už išlikimą situacijose.

Išvados

Traumos įveikos galimybės A. Suckeverio ir I. Mero dokumentikos ir fikcijos naratyvuose reiškiasi skirtingai, nors juos ir sieja bendra Vilniaus geto erdvė, kurioje skleidžiasi asmeninės ir kolektyvinės trauminės patirtys Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu.

Avromo Suckeverio memuaruose *Iš Vilniaus geto* vienas iš svarbiausių įveikos būdų pasireiškia intensyvi kūryba ribinėje situacijoje, iš tikrųjų esant tarp gyvybės ir mirties. Kūryba susijusi su identiteto kūrimu bei įtvirtinimu ir tuo būdu yra grindžiamas dokumentinis naratyvas, kuriame liudijamos kultūrinės veiklos ir poezijos rašymo motyvacijos ir galimybės tragišku momentu. Toks intensyvus rašymas įtvirtina žmogišką egzistenciją, nes yra tikima, jeigu ir toliau bus kuriama, pavyks išgyventi ir apsaugos nuo pražūties. A. Suckeverio tekstuose taip pat susitelkiama ties neginkluotos rezistencijos galimybėmis, Vilniaus gete plėtojant kultūrinę, meninę ir švietimo veiklą. Tai padėjo gete įkalintiems žmonėms oriai gyventi, neprarandant tikėjimo ateitimi, net kai sąlygos tuo metu buvo itin dramatiškos. Žydų intelektualų pastangomis buvo kuriama palankesnė erdvė įvairiems kultūros žmonėms laisvai reikštis ir kurti, o svarbiausia – gintis nuo gresiančio fizinio ir dvasinio nuopuolio. A. Suckeverio užrašytas Holokausto liudijimas pasižymi itin lakonišku stiliumi, tačiau kartu – konkrečiomis, be emocinio vertinimo perteikiamomis detalėmis. Toks itin santūrus tekstas perteikia ir patirtį, ir distanciją ribinėje situacijoje, žmogaus sąmonės pastangą nesileisti būti sunaikintam šios patirties.

Icchoko Mero romane *Lygiosios trunka akimirką* itin sunkiomis aplinkybėmis užsimezgęs meilės ryšys, atsiskleidžiantis kaip pasipriešinimo galimybė, yra kuriamas pasitelkiant biblinius intertekstus ir žydų literatūros klasiko Šolom Aleichemo apysaka *Giesmių Giesmė*. Meilė tampa svarbiausia priežastimi kovoti ir išlikti, kai tuo metu tai atrodo visiškai neįmanoma. I. Mero kūrinyje atsiskleidžia dar vienas įveikos būdas, veikiantis kaip apsauga nuo psichiką naikinančio traumos poveikio – tai žmogaus susikurtas vidinis pasaulis, kaip alternatyva brutaliai geto tikrovei, iš kurios įmanoma išsiveržti pasinaudojant vaizduotės galia. Čia išryškinama sąmoningo pasirinkimo svarba: aplinkybėmis, kurios iš esmės nepriklauso nuo paties žmogaus, jis gali pasirinkti vidinę laisvę ir nepasiduoti budelių logikai. Romanas *Lygiosios trunka akimirką* išsiskiria savo moderniu rašymo stiliumi, fragmentiškumu, ypač poetizuota kalba, sukuriami daugiareikšmiai įvaizdžiai ir metaforos.

Pasitelkta psichologijos traumos sąvoką leidžia pažvelgti į A. Suckeverio ir I. Mero tekstus iš kitos perspektyvos ir suvokti, kad trauminės patirtys gali būti įveiktos, naudojant tam tikrus metodus iš kitos disciplinos. E. Wieselio iškelta liudijimo literatūros teorija suteikia galimybę

dokumentiniame ir fikciniame naratyve priartėti prie tragiškų Holokausto išgyvenimų ir kartu suvokti, kad kalba yra ribota perteikti tai, kas įvyko. Iš to kyla naujų jos raiškos būdų ieškojimas.

Atlikus memuarų *Iš Vilniaus geto* ir romano *Lygiosios trunka akimirką* analizę tampa akivaizdu, jog Holokausto literatūrą tekstuose įmanoma reflektuoti ne tik traumos patirtį, bet ir jos įveikos procesą. A. Suckeverio atsiminimuose liudijamas asmeninio ir bendruomenės kultūrinio pasipriešinimo ryšys. Trauma žmogaus sąmonę įkalina, daro ją susvetimėjusią, o traumos įveika nauju ryšiu sujungia individą ir visuomenę. I. Mero romano pabaigoje kančiai yra suteikiama prasmė: tai laisvas pasiaukojimas tam, kad žmogiškumas galiausiai laimėtų prieš brutalią jėgą. Taigi, romane nuo geto realybės ne tik bėgama į vidinę, intymią tikrovę – randamas būdas ne atsitraukti, bet nugalėti. Tai išryškėja baigiamojoje šachmatų partijos scenoje.

Literatūros sąrašas

Šaltiniai

1. Meras, I, *Lygiosios trunka akimirką*, Vilnius: baltos lankos, 2006.
2. Suckeveris, A, *Iš Vilniaus geto,* Vilnius: Versus aureus, 2011.

Teorinė ir kritinė literatūra

1. Alpernienė, E, B, *Prie judaikos lobio,* Vilnius: Nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2009.
2. Bauman, Z, *Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą*, Vilnius: Apostrofa, 2007.
3. Brazauskas, N, *XX a. lietuvių modernistinis romanas: raidos ir poetikos linkmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.
4. Bakas, S, *Nutapyta žodžiais,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009.
5. Buber, M, *Dialogo principas I : Aš ir Tu,* Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
6. Bukelienė, E, N, *Tarp skaitytojo ir rašytojo,* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006.
7. Danzig, R, K, *Dvasinė rezistencija Vilniaus gete,* Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2006.
8. Erikson, K, "Notes on Trauma and Community" in Cathy Caruth , *Trauma: Explorations in Memory,* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1995.
9. Felman, S, Laub, D, *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis and history,* New York: Routledge, Chapman and Hall, Inc, 1992.
10. Frankl, V, E, *Žmogus ieško prasmės,* Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2016.
11. Gailienė, D, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu,* Vilnius: Tyto alba, 2008.
12. Gailienė, D, "Trauma ir kultūra" in Danutė Gailienė, *Gyvenimas po lūžio: Kultūrinių traumų psichologiniai padariniai,* Vilnius: eugrimas, 2015.
13. Herman, J, L, *Trauma ir išgijimas: Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki palitinio teroro,* Vilnius: Vaga, 2006.
14. *Holokaustas Lietuvoje,* sudarė Arūnas Bubnys, Vilnius: Lietuvos gyventojų ir genocido rezistencijos tyrimo centras, 2011.
15. Jaspers, K, *Filosofijos įvadas,* Vilnius: pradai, 1998.

16. Jung, C, G, *Du traktatai apie analitinę psichologiją: apie pasąmonės psichologiją, santykiai tarp Aš ir pasąmonės*, Vilnius: margi raštai, 2012.
17. Kalsched, D, *Vidinis traumos pasaulis: archetipinė žmogaus dvasios gynyba*, Vilnius: Vaga, 2016.
18. Krukas, H, *Paskutinės Lietuvos Jeruzalės dienos: Vilniaus geto ir stovyklų kronikos 1939 – 1944,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004.
19. Kvietkauskas, M, „Avromo Suckeverio poetinė rizika“ in Avrom Sutzkever, *Žaliasis akvariumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
20. Langer, L, L, *Holocaust testimonies: the ruins of memory,* Yale University Press, 1991.
21. Maceina, A, *Raštai III*, Vilnius: Mintis, 1990.
22. Maceina, A, *Raštai IX,* Vilnius: Margi raštai, 2004.
23. Mačianskaitė, L, „Reikšmių sąskambiai intertekstų žaidime – Icchoko Mero romanas *Lygiosios trunka akimirką“*. in *Literatūros ir kitų menų sąveika,* parengė Rūta Bruzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
24. Miłosz, C, *Gimtoji Europa,* Vilnius: Apostrofa, 2011.
25. Norkus, Z, *Istorika: istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996.
26. Roskies, D, G, *Against the apocalypse*: *responses to* catastophe *in modern jewish culture,* New York: First Syracuse University Press Edition, 1999.
27. Sverdiolas, S, *Steigtis ir sauga,* Vilnius: baltos lankos, 1996.
28. *Šoa: Holokaustas Lietuvoje*, II dalis, sudarė Josifas Levinsonas, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muzejus, 2004.
29. Šutinienė, I, „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“, Filosofija , Sociologija, 2002, Nr. 1.
30. Weisath, L, „Psichotraumatologija Europoje“, in Danutė Gailienė, *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai,* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004.
31. Wiesel, E, *After the darkness: reflections on the Holocaust,* New York: Schocken books, 2002.
32. Žemgulis, V, „Istorinis pasakojimas kaip naratologinės analizės objektas“, Mokslo darbai: Problemos, Nr. 66, Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Summary

The Bachelor's Research Paper “Trauma Overcoming in the Memories by Avraham Suckever *Vilnius Ghetto* and in the Novel by Icchokus Merus *A Stalemate Lasts but a Moment*” analyses the impact of the Holocaust trauma expressed in the texts of different genres: documentary and fictional narrative. The main research question – how the Holocaust trauma was overcome in the memoirs of the Vilnius Ghetto. In Suckever's memories spiritual resistance is expressed by writing poems in the face of death, which enhances human survival. The emphasis is laid on the unarmed resistance; cultural and artistic activities in the Vilnius Ghetto (the theatre, music concerts, literary readings and art exhibitions). In I. Mer's work novel the author tells of Isaac and Ester's love story based on the biblical narratives and Jewish writer Sholem Aleichem's novella *The Song of Songs*. The richness of the inner world of man is opposed to an unbearable reality of the Ghetto by allowing the imagination to escape from its limiting frontiers.